

DRAGULJ DALMATINSKOG
PRAVOSLAVLJA

Dragulj dalmatinskog pravoslavlja – ikone iz fundusa obitelji Desnica

Nakladnik: Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi

Urednica: Ksenija Škarić

Tekstovi: Zoraida Demori Staničić, Milorad Savić

Lektura: Mira Bičanić

Fotografije: Mario Braun, Orest Šuman (katalog broj 9)

Grafičko oblikovanje: Igor Šuljić

Tisak: Kasanić, Zagreb

Naklada: 300

ISBN 978-953-50179-0-5

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem

Knjiga je objavljena sredstvima Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije te Srpskog narodnog vijeća.

DRAGULJ DALMATINSKOG

PRAVOSLAVLJA

IKONE IZ FUNDUSA OBITELJI DESNICA

ZAGREB, 2022.

ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ

ZBIRKA IKONA OBITELJI DESNICA

Zbirka ikona iz Islama Grčkog koja danas pripada obitelji Desnica nasljeđe je davnih obitelji serdara Jankovića i Mitrovića. Nastajala je kroz nekoliko stoljeća, od doba kada su kao vođe otpora protiv Osmanlija u Ravnim kotarima i Bukovici za ratne zasluge dobili posjed u Islamu Grčkom i okolici, što je bilo uobičajeno na području novih i najnovijih mletačkih stečevina u Dalmaciji. Vlasti *Serenissime* na širokom su području od Velebita do Neretve nagrađivale titulama i posjedima pojedince i obitelji koji su se osobito istakli u borbi s Turcima.

Sve su predstavljene slike izvedene temperom na dasci. Najveći dio ikona iz Zbirke nema precizno utvrđeno podrijetlo, no ono je vezano uz Jankoviće i Mitroviće te njihove nasljednike Desnice, odnosno uz crkvu svetog Georgija u Islamu Grčkom koja je njihova obiteljska kapela. Crkva ima jednostavan zidani ikonostas na koji su ikone, kako pokazuju stare fotografije, postavljane i vješane u redovima kako to određuju liturgijski propisi. Iako u prvim mah neobično za pravoslavnu crkvu, zidani ikonostasi nisu rijetki na grčkim otocima, a kameni ikonostas iz novijega doba nalazi se u crkvi sv. Spiridona u Krfu.

Sveti Georgije, koji je vojnik i vitez, nikako ne može biti slučajan odabir zaštitnika crkve i mjesta na najjužoj granici islama i kršćanstva, gdje su bitke za teritorij bile svakodnevna realnost. Novija istraživanja Ivana Basića utvrdila su da je današnji posjed Kule Jankovića vrlo vjerojatno bio

srednjovjekovni posjed ninskog biskupa pa je postojeća crkva, ili njezina prethodnica na istom mjestu, bila biskupska kapela sv. Jurja. Na žalost, u novijim povijesnim zbivanjima ponovila su se rušenja i paljenja, zbjegovi i seljenja, spašavanje materijalnih i duhovnih vrijednosti sklopa Kule Jankovića, ali i njihova obnova.

S obzirom na titulara crkve, a i slavljenje svetog Georgija u obitelji Jankovića – dok su Desnice slavile svetog Nikolu – ne začuđuje broj ikona s prikazom ovog sveca, velikomučenika, *μεγαλομάρτυς*, kako ga označava crveni identifikacijski natpis na jednoj od njih, onoj najraskošnijoj, u koju se u tradicionalnu shemu viteza na propeptom konju ušuljao barok koji se prepoznaje u ekstatičnim pozama i raskošnom ornatu, bogatstvu naracije i likova. Ostale ikone ovog sveca u zbirci različite su po stilu i dataciji pokazujući kanonsku shemu junaka u oklopu ili vojničkoj odori na propinjućem konju koji gazi i kopljem probada aždaju, dok se u pozadini nazire kula pred kojom spas od nemani traži princeza.

Posebno je zanimljiv kontekst dviju ikona s prikazom svetog Spiridona (Špira) koje se u Dalmaciji štiju i u pravoslavnim i u katoličkim crkvama. Prikazuju sveca u okviru ikonografije tzv. krfskog tipa kao mumiju u uspravljenom staklenom sarkofagu unutar bogato ukrašene barokne kapele kakva doista i jest u svečevoj crkvi u Krfu. Relikvija sv. Spiridona donesena je u Krf tek poslije osvajanja Carigrada 1453. godine i propasti Bizantskog Carstva. Ovaj

mediteranski svetac koji potječe s Cipra štuje se kao zaštitnik maslinara i pomoraca od Grčke preko Dalmacije do Italije.

No najštovanije i najbrojnije ikone u ovoj zbirci, kao i drugdje u Dalmaciji, ikone su Bogorodice s Djetetom, različite po ikonografiji, stilu i kronologiji nastanka. Od frontalne i hijeratske *Hodegitrije* – Putovoditeljice koja uspravna i ozbiljna u krilu drži Isusa preko emocijama obilježene *Eleouse* koja čvrsto grli svojeg sina pri ljubivši mu obraz sve do Bogorodičina krunjenja u nebesku kraljicu s anđelima koji drže krunu, a okružuju ih evanđelisti.

Među brojnim ikonama Bogorodice s Djetetom u ovoj zbirci posebno je uočljiva skupina koja se prepoznaje po specifičnoj kombinaciji i modifikaciji tradicionalnih elemenata bizantskog slikarstva sa zapadnima. Takve ikone, koje među istraživačima potiču sve više interesa, unutar nazivlja discipline povijesti umjetnosti imaju različite terminološke odrednice poput kretska, italo-grčka, italo-kretska, kretsko-venecijanska. Kretsko-venecijanska škola koja je danas najčešći termin, definira se kao hibridni slikarski pravac koji se razvijao na otoku Kreti od 13./14. do kraja 17. stoljeća, u vrijeme kada je cijeli otok bio mletački posjed. Migracijom umjetnika u Veneciju i u druge centre na Istoku i Zapadu ovaj je stil postao popularan posebno kao vid popularne devocionalne umjetnosti. Ikone kretsko-venecijanske škole pokazuju prožimanje tradicionalnog bizantskog načina slikanja ikona i novih, najčešće dekorativnih,

elementa zapadnog gotičkog, renesansnog ili baroknog slikarstva. Znatno broj takvih hibridnih ikona sačuvan je u Dalmaciji, najčešće importiran iz Venecije, ali su neki kretski majstori djelovali i u dalmatinskim gradovima, posebno u Dubrovniku. Među istaknutije kretske slikare čija se djela nalaze u Dalmaciji ubrajaju se: Angelos Akotantos, s emblematskom okruglom ikonom – tondom, s prikazom svete Katarine iz crkve svetog Spiridona u Skradinu koja je navedena u svim pregledima i katalozima o najpoznatijim europskim ikonama; Nikola Ritzos, čija je signirana Bogorodica *Amolyntos* (Strasna) sačuvana u crkvi svetog Vlaha u Stonu; Antonio Papadopoli, Angelo i Donato Bizamano, Mihael Damaskinos, Georgios Klontzas, Emanuel Lampardos, Ilija Moskos, Emanuel Tzanes, Tomios Bathas i Emanuel Zanfurnaris, kojem je pripisana velika ikona Preobraženja Kristova iz zbirke obitelji Desnica, danas u fundusu Muzeja za umjetnost i obrt.

Među kretsko-venecijanskim ikonama u zbirci Kule Jankovića valja istaknuti Bogorodicu s Djetetom u shemi *Madre della Consolazione Dexiokratouse* (shema u kojoj Bogorodica Dijete drži na svojoj desnoj strani, [katalog broj 24](#)). Ova Bogorodica Utješiteljica, ili kako se u katoličkim kultovima naziva *Gospa od Utjehe*, naslikana je u najboljoj tradiciji tog slikarstva i bliska je stilu poznatog kretskog slikara s prijelaza 15. u 16. stoljeće Nikole Zafurija. Ova je ikona specifična po lučnom obliku koji je nastao pod utjecajem talijanskog slikarstva uz

dodatak izrezbarenog pozlaćenog gotičkog okvira sa svinutim hrastovim listovima.

Vrlo kvalitetno djelo kretske-venecijanske škole je i ikona uokvirena stilskim kasnorenesansnim drvenim okvirom s prikazom dramatične kompozicije Oplakivanja / *Pietà* (katalog broj 19), koja je nastala u duhu i po modelima zapadne gotičke umjetnosti. Na zlatnoj pozadini kombiniranoj sa surim kamenim pejzažem Bogorodica sjedi s bolnim grčem na licu i drži na krilu tijelo svojeg mrtvog sina oplakujući ga.

I druge ikone kretskog ikonopisa iz ove zbirke sjajni su primjerci ovog stila. Možda je i njih 1698. godine u Veneciji dobio pop Lazar Marković zajedno s prijestolnim ikonama (katalog broj 8, 11, 12, 15) koje je, po ktitorskom običaju vremena, označio svojim imenom i datumom kupnje. Ikona Kristova poprsja bez knjige i znaka blagoslova (katalog broj 10), za razliku od tradicionalne prijestolne ikone Krista Pantokratora koja se nalazila na ikonostasu, ima vrlo bogat i specifičan ukras aureole ispunjene serafimima i kerubimima koji su finim zlatarskim alatima ukucani u zlatnu pozadinu. Posebno je zanimljiva ikona koja prikazuje svece Petra i Pavla kako zajedno drže model crkve poligonalnog oblika s detaljno prikazanim ikonostasom (katalog broj 17). Ovakva scena simbolički označava ekumensko jedinstvo Istočne i Zapadne crkve. Zanimljiva je i ikona svetih Konstantina i Jelene koji drže Sveti križ, s uočljivim detaljem linearnih bora

na licu Konstantinove majke koje naglašavaju njezinu zrelu dob (katalog broj 27). Cjelokupni dojam upotpunjava šareni pod od geometrijski slaganog crvenog i bijelog kamena koji je element slikarstva Zapada.

Raznolikost ikona u ovoj zbirci povijesnog i umjetničkog značenja u kojoj, osim onih upotrebljivanih u liturgiji, postoje i zavjetne donirane ikone manjih dimenzija, a ne smije se preskočiti ni one koje su bile unutar stambenog dijela sklopa Janković, posljedica je povijesnih mijena i različitih vjerskih i kulturnih utjecaja na području Ravnih Kotara kroz stoljeća. Zbirku je kroz stilske i povijesne mijene detaljno istražio Milorad Savić donoseći nove interpretacije i atribucije ikona. Osim ikona kretske-venecijanske škole u zbirci se nalaze i ikone grčkih majstora i radionica iz 18. stoljeća, radovi ruskih ikonopisaca, ali i srpskih zografa 18. i 19. stoljeća među kojima je prepoznat Majstor benkovačkog ikonostasa i Nikola Sudar.

Zbirka ikona iz Islama Grčkog po svojim je dosezima unutar korpusa dalmatinskih ikona značajna i kao cjelina, ali još više po pojedinačnim primjerima ikona koje u okvirima svojih stilskih odrednica predstavljaju djela visokog dometa.

MILORAD SAVIĆ

RELIGIJSKO SLIKARSTVO IZ FUNDUSA DVORA JANKOVIĆA
IKONE CRKVE SVETOG GEORGIJA U ISLAMU GRČKOM

ISTORIJSKI OKVIR. Glavni korak koji je srpski narod u unutrašnjosti Dalmacije uveo na istorijsku pozornicu zapadne Evrope – Republike Venecije, odlučujući u procesu prihvatanja novovjekovnih tekovina uređenog društva i kulture, zbilo se 1648., početkom Kandijskog rata, kada Žegarani i Erveničani iz turskog dijela Dalmacije dolaze na venecijansko područje na prastaru gradinu Budim kod Posedarja, nedaleko od Islama. Zadatak im je bio da se bore na hrišćanskoj strani za vlastite i za interese Republike protiv Osmanlija na dugim tursko-mletačkim i habzburškim granicama. Kao i Srbi doseljeni u Podunavlje pod dominijem Habzburga, ovdašnji narod iz turskog feudalnog sistema ulazi u ranonovovjekovni evropski sistem „prevedre Republike”. Na mletačku stranu dolaze sa svojim vođama i harambašama među kojima su najistaknutiji Mitrovići zvani Jankovići i Perići nazvani Sinobadi. U Budimu je bilo jezgro narodne vojske koja je tokom Kandijskog i Morejskog rata ratovala samostalno pod vodstvom svojih prvaka te u velikim odbrambenim i osvajačkim bitkama u sklopu venecijanske armade. Jankovići su od Venecije dobivali titule vitezova (Stojan 1670., Zaviša 1696.), a 1705. porodici je priznata titula knezova (*comes*). Zbog velikih ratnih zasluga od države su dobili i velika imanja: u Islamu 1670. Stojan dobiva kuće i imanje, ali ih nije uživao, Todorin Dede Mitrović 1719. kupuje veliko imanje i kuće – sadašnje Dvore Jankovića, a u Biljanima Gornjim Zaviša i potomci dobivaju veliko imanje i tu grade dvore zvane Kulina.¹ Svi su njihovi ratnici od 1705. do 1709. godine dobili od države manje ili veće parcele zemljišta.

Dmitar Mitrović rođen je u Žegararu oko 1586., 30-ak godina nakon što je obnovljena Pečka patrijaršija koja je na ovim stranama imala svoju hijerarhiju s dabrobosanskim mitropolitom (sjedište u manastiru Rmnju), s vladikama i egzaršima u ličnostima igumana manastira Krke. Nakon ratova u 17. stoljeću Venecija unosi promjene u crkvenom ustrojstvu i stavu prema pravoslavcima te istovremeno dozvoljava gradnje i dogradnje pravoslavnih crkava; malobrojne starije

1 M. Savić, *Непокретна имовина и послови Јанковића на Олибу, у Задру, Обровцу у Биљанима Горњим*, Србско-далматински магазин за 2016, Сплит 2016, 13–33.

2 Б. Десница, *Смрт Стојана Јанковића и сеоба рамских фрањеваца у Далмацију*, Сабрана дјела, Загреб 2008, 328–334.

3 HAZ, Inv. br. 1531. Zadar (Sv. Ilija) Knjiga rođenih, 11. X 1637. – 26. IV 1776. Osim navedenih Islamnjana istih godina su u zadarskoj pravoslavnoj crkvi svoju djecu krstili i pravoslavci iz Zemunika, Poljica i Suhovara.

4 М. Јачов, *Списи тајног ватиканског архива XVI – XVIII века*, Београд 1983, 84.

katoličke država legalno dodjeljuje pravoslavnom stanovništvu, podržava uređenje pravoslavne crkvene vlasti u parohijama, a nakon ratova ona dodjeljuje znatne zemlje i parohijskim crkvama i manastirima Krka, Krupa i Dragović. Naselju žegarskih uskoka u Budimu ona dodjeljuje postojeću crkvu Sv. Nikole koja im je služila do 1692. godine. U njoj je po tradiciji 1687. sahranjen Stojan Janković.² Međutim, činjenica je da je u samom Islamu i prije Kandijskog rata bilo pravoslavnog stanovništva. Naime, mirnih predratnih godina, 1637.–1639. zabilježeno je nekoliko stanovnika Islama u knjizi krštenih prilikom krštenja djeteta u crkvi Sv. Ilije u Zadru,³ s obzirom na to da tada u mjestu nije postojala pravoslavna crkva.

Dramu u međuvjerske odnose za vrijeme venecijanskog dominija unose katolički prelati koji na krilima posttridentuskog ekspanzionizma, sa znatnim energijama, misionarskom i propagandnom potkovanosti, uz proizvodnju traktata, pamfleta i izvještaja Kongregaciji za propagandu vjere u Rimu vrše direktan pritisak na mletačke generalne providure u Zadru kako bi pomogli da se pravoslavno sveštenstvo potčini biskupima, što neki od njih odobravaju, a drugi odbijaju. I stanovnici Budima došli su na tapet ninskog biskupa Borgoforte.⁴ Godine 1692. na traženje biskupa srušena je rečena crkva u Budimu. U Dalmaciji je do tada postojalo dvanaest rimokatoličkih biskupija, a jedno srpsko pravoslavno vladičanstvo i nekoliko obalnih parohija u sklopu Filadelfijske arhiepiskopije. Venecija krajem 17. i početkom 18. stoljeća dozvoljava samo nekolicini srpskih vladika da upravljaju pa cijelu unutrašnjost Dalmacije dodjeljuje arhiepiskopima filadelfijskim sa sjedištem pri grčkoj crkvi Sv. Đorđa u Veneciji, čija je stolica, međutim, skoro cijeli 18. vijek bila upražnjena. U takvim okolnostima srpsko sveštenstvo se organizuje i pruža snažan otpor kako na dogmatskom i hijerarhijskom polju (skupština sveštenstva u Benkovcu 1731.), tako i svojom dinamikom, reformom i znatnim naporima da se urede crkve i parohijska društva. Otuda preko pedeset crkava u

epohi baroka u 18. vijeku.⁵ Otuda ni dotada ni kasnije zabilježene izuzetne aktivnosti da se opreme ikonostasi i obogate crkve ikonama, knjigama, sasudima i drugim crkvenim stvarima.

JANKOVIĆI I SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA. Nakon Budima sljedeća crkva pravoslavnih stanovnika i porodice Janković postaje Sv. Georgije u Islamu Grčkom u kojoj je 1693. sahranjen Ilija Janković, čuveni ustanik. Kako je porodica Zaviše Jankovića u Biljanima Gornjim imala veliko imanje, tu je takođe postojala crkva Sv. Georgija u kojoj je 1702. sahranjen sam Zaviša Janković. Dakle, u dva mjesta u kojima su Mitrovići zvani Jankovići imali imanja i kuće bile su crkve koje su posvećene Sv. Georgiju, zaštitniku ratnika, svetitelju koji je bio krsna slava te slavne porodice. Neki Jankovići su se takođe krštavali i sahranjivali i u crkvi Sv. Ilije u Zadru, na primjer Janko Mitrović, sahranjen 1659. uz sve počasti uglednog vođe i ratnika.

Kao predvodnici naroda Jankovići su imali direktne veze s vrhovima Srpske pravoslavne crkve, a i ugledni islamski pop Lazar Lazarić takođe. Patrijarh Arsenije Čarnojević se 1691. obraća svojoj pastvi u Kotarima: „Neka Bog zaštiti Ravne Kotare i druge okruge Dalmacije”, i nastavlja: „Naša smernost u prvom redu piše presvetlom i preuzvišenom gospodinu generalu i drugoj gospodi komandantima i starešinama u duždevoj službi, kao i igumanima i vikarima svetih manastira grčkog obreda, monasima i đakonima i drugima reda Svetog Vasilija, sveštenicima parohijskih crkava: protojerejima, protođakonima i sveštenicima koji su u službi Crkve, zatim svetovnim licima: serdarima, harambašama, barjaktarima i drugim sinovima Crkve. Svima vama moj sveti blagoslov a od Boga milost.”⁶ Godine 1693. episkop Atanasije Ljubović u Veneciji od vlade traži dozvolu za boravak u Dalmaciji pošto je naselio dosta stanovništva. Molbu potkrepljuje pismima Arsenija Čarnojevića, dalmatinskog providura Dolfina, potpisima mnogih popova, serdara i kapetana iz Kotara, s prvim potpisom Zaviše Jankovića.⁷

⁵ Г. Зелић, *Житије*, Београд 1988, 76, 250.

⁶ М. Јачов, *Сеобе Срба у Далмацију и Боку Которску кроз векове и напори патријарха Арсенија III Чарнојевића да их сачува у јединству са српском патријаршијом*, Патријарх српски Арсеније III Чарнојевић и велика сеоба Срба 1690. године, Београд 1997, 71–100. Писмо патријарха пронађено је у Државном архиву у Венецији као превод на италијански, па је донесен превод М. Јацова на српски.
⁷ М. Јачов, *Правни саветници при млетачкој влади о православнима у Далмацији и Боки Которској*, Споменик САНУ 122, Београд 1981, 61–90.

8 М. Јачов, *Сеобе Срба у Далмацију и Боку Которску...* Autor navodi da su pisma smještена u Državnom arhivu u Veneciji; donosi превод на српски.

Patrijarh Arsenije пише и Zaviši Jankovićу:⁸ ”Srdačno пишемо vernom i plemenitom gospodinu Zaviši Jankovićу. Mir i blagoslov Vam i celoj Vašoj porodici. Ako imate žarku želju da znate novosti o nama, istu brigu imamo за Vas, препоручујући Vas увек u svojim molitvama Bogu i njegovoj Svetoj Majci. To ću činiti dok god budem живео da biste se добро осећали. Uvek molim Gospoda Boga da Vam podari ovozemaljsko здравље i мирно живljenje. Kad kod Vas дође понека особа из иностранства, могли biste ми писати, i то често, из тих крајева, како се тамо крећу ствари. Neka gospod Bog који voli правду i своја створења utврди Vašu веру, ukреpi Vaše срце i проsvetli Vaše очи. Svim Vam srcem препоручујемо da volite Isusa Hrista. Ostavljam Vam мир da увек bude sa Vama. Šaljem blagoslov svim tamošnjim хришћанима, великим i малим. Meseca marta 28, 1702, изнад Budима.”

9 М. Јачов, *Срби у млетачко-турским ратовима у XVII веку*, Београд 1990, 103. Podatak из Archivio di stato di Venezia, Consultori in jure, fil. 175.

10 М. Јачов, *Венеција и Срби у Далмацији у XVIII веку*, Београд 1984, 24.

11 Р. Веселиновић, *Срби у Далмацији, Историја српског народа IV-2*, Београд 1986, 42-43.

Štaviše, patrijarh u pismu L. Lazariću пише о Zaviši povodom okasnjеле vijesti о njegovoj смрти, како га је „rastуžила смрт тако побожног i честитог господина”.⁹ Prema млетачким изворима, приликом прве архиепископске vizитације vладике Stefana Ljubibratića Далмацији počast су му u доћецима davали сви православни Срби, најприје они предводничког реда. „Sin pokojnog serdara Zaviše Mitrovića, Ilija, pozвао га је u име Срба своје serdарије da им ponovo дође jer би имали svoga епископа као што су некад имали”.¹⁰ Serdari, haramбаše i други из „voinstvenog реда” су они којима се, uz vладiku i sveštenstvo, 1714. обраћа patrijarh Mojsije Rajović.¹¹ Као припадници предводничког слоја народа, Mitrovići звани Jankovići потврђују своју блискост s православном црквом потписујући, заједно s другим истакнутим личностима, неке важне молбе upućене vlastима u Veneciji, такође i svojim учеšћем на појединим црквено-народним saborима, међу којима се истиче изузетно важан задарски sabor из 1808. године.

Vjeru, приврженост православљу i престиж Jankovići су потврђивали u ктиторству, помоћи приликом градње цркви те наредбана иконостаса i икона. Serdar Ilija, Zavišin син u Bilišanima Donjim, био је прокуратор обнове цркве Sv. Jovana i

njenog ukrašavanja. Naime, prestone ikone *Hrist Veliki arhijerej sa Sv. Georgijem i Sv. Nikolom, Bogorodica sa Hristom i pet svetitelja i Deizis* namijenjeni su ikonostasu crkve Sv. Jovana, u vrijeme njene dogradnje 1730., o čemu je ostao zapis: „U slavu svete jedinusušne i nerazdelne Trojice, oca, sina i sveta duha sotvorisja semi hram Sviati Joan i protudimosja gospodu grešnim i vasem hristiani... kapelan pop Mihail Jagodić. Prokurator Serdar Ilija Mitrović, iže va Troici slavimi Boga blagoizvoli ukrasiti seiu setoi cerkov so vsemi... su blagodatiju Božieju.”¹² Tu drugu fazu crkve su izgradili domaći majstori jedinstveno rasčlanjujući unutrašnji prostor, dok su ikone ikonostasa vrlo kvalitetna barokizirana djela nepoznatog srpskog slikara.¹³

Po svemu izgleda da je zadnji serdar Ilija Dede Janković naručio kod slikara starog benkovačkog ikonostasa da dopuni ikonostas baroknim ikonama apostola i nekolicine drugih svetitelja u crkvi Sv. Georgija u Islamu Grčkom 80-ih godina 18. vijeka.¹⁴ Vrlo je vjerovatno da je taj serdar ili neko drugi od Jankovića početkom 19. stoljeća pomogao u narudžbi ikonostasa crkve Sv. Georgija u Biljanima Gornjim kod veoma plodnog ikonopisca Nikole Sudara koji je potpisao i ikonu *Sv. Georgija iz Islama Grčkog*, vjerovatno plaćenu od posljednjeg serdara. Posljednji Janković, knez Ilija, nabavio je veći srebreni krst za crkvu u podvelebit-skom Tribnju, a takođe je, za sebe ili za crkvu, iz Moskve 1867. donio i manju ikonu *Grma koji ne izgara*. Osim Jankovića, islamsku i kašićku crkvu opremali su, naravno, sveštenici, a jednim dijelom i parohijani. Ističe se nabavka islamskih prestonih ikona 1698. od uglednog popa Lazara Lazarića, kao i drugih sveštenika, što je dokumentovano i arhivskom građom parohijske crkve u Kašiću. Nema sumnje da je manastir Krupa nabavljao ikone za islamsku crkvu, a da li je crkva u Budimu imala ikona koje su potom premještene u Islam nije poznato, ali je moguće. Iz navedenih činjenica o nabavkama potvrđuje se da su rani ktitori u Dalmaciji bili iz sveštenog i vojno-upravnog staleža, dakle

12 Petranović prepisuje natpis na kamenoj ploči iz crkve da je godina gradnje bila u martu 1739. Kako je serdar Ilija umro 1731. riječ je o greški, došlo je do zamjene, pa nesumnjivo treba da bude 1730. kao godina dogradnje i ukrašavanja, pošto ista crkva ima i stariju fazu gradnje. U: Г. Петрановић, *Цркве у новије време подигнуте у епархији далматинској*, Српско-далматински магазин за 1865, Задар 1865, 156–159.

13 М. Савић, *Православне црквене грађевине и религијско сликарство обрвачког краја*, Летопис, Загреб 2020, 225–268.

14 М. Савић, *Српско барокно сликарство у Далмацији и опус сликара старог бенковачког иконостаса*, Бенковац пријатељима – мала монографија 2, Задар 2012, 276–407.

oni koji su sačinjavali predvodnički sloj naroda. U crkvi Sv. Georgija na zapisima u knjigama ima podataka da su pojedine nabavke crkvenih predmeta plaćali i sami mještani.

PAROHIJA ISLAMSKA. Islamsku parohiju su mahom opsluživali kaluđeri manastira, od Lazara Lazarića, prvog paroha iz bratstva Krke, dok su svi drugi bili monasi Krupe sve do sredine 19. vijeka. Vladan Desnica je iz raznih izvora uspio skupiti jedanaest imena sveštenika islamske crkve toga perioda u popisu „Služitelji crkve Sv. Đurđa u Islamu”.¹⁵ Iz Vladanovog i drugih izvora, do sredine 19. vijeka, sakupio sam podatke o 26 imena kaluđera.

Krupski kaluđeri su opsluživali islamsku parohiju do reorganizacije 1851., „manastirsko bratstvo 1844. prestalo je da opslužuje parohiju biljansku, a 1851. islamsku.”¹⁶ U popisu eparhije iz 1850. parohija je, uz Islam Grčki i pravoslavne Islama Latinskog, obuhvatala Kašić i podvelebitski Tribanj te pravoslavne u selima Posedarje, Rupalj, Podgradina, Radovin, Suvare, Veljane, Trljuge i imala je ukupno 923 duše.¹⁷ Nakon premještanja središta u Kašić i dalje je naziv „parohija islamska”. Sačuvali su se otisci dva pečata s likom Sv. Georgija, mlađi iz 1830. godine. U crkvenoj upravi osim sveštenika i povremenog kapelana učestvovali su i mještani: zapisano je da je u parohiji postojao gastald,¹⁸ s obzirom na to da je 1793. to mjesto parohijskog blagajnika ili glavnog tutora zauzimaо Islamnjanin Nikola Skorup. U Islamu je još 1777. ustanovljena administrativna knjiga „tri ređistra od kršenja, brakosačeta-nija i mrtvije”, kako ih je nazivao Gerasim Zelić,¹⁹ dok ih je nadalje u 19. stoljeću ispisano mnoštvo.²⁰ Očigledno je riječ o vrlo dobro uređenom pravoslavnom društvu.

CRKVA SV. GEORGIJA U ISLAMU GRČKOM. Riječ je o građevini svedenih oblikovnih elemenata koji se u Dalmaciji koriste od romanike do baroka – toliko široko je rastezljiva njena datacija. Najkasnija moguća godina gradnje je 1693., kada je u njoj sahranjen Ilija Janković, čuveni ustanik, brat Stojana i Zaviše,²¹ godinu dana nakon što je srušena crkva u nedalekom Budimu. Po elementima na glavnoj fasadi slična

15 Arhivska zbirka Janković, Fascikla 7, Omot 2. Riječ je o podacima tabelarno pokazanim. Ako se tome doda prepisivanje nekog zapisa i odgonetanje naslova i pojedinih datacija islamskih crkvenih knjiga jasno je da se Vladan Desnica posvećeno bavio zaostavštinom islamske crkve.
16 Д. Кашић, *Манастир Крупа (историјски преглед)*, Манастир Крупа, Београд 1968, 7–20.

17 Г. Николајевић, *Епархиа православна у Далмацији*, Српско-далматински магазин за 1850, Загреб 1850, 5–50.

18 Terminacija A. Marina o zemljama Z. Bonarikordina u Islamu, Arhiv Jankovića,

19 Г. Зелић,

20 Inventari.

21 М. Јачов, *Ускочки сердар Јанко Митровић и његови синови у Кандијском и Морејском рату*, *Историјски часопис Историјског института*, књ. XXIX–XXX, Београд 1983, 223–239.

22 M. Saviћ, *Српске цркве и црквено сликарство Равних Котара*, Дјела и стилови умјетности Српске православне цркве у Далмацији. Далматински путеви умјетности у Српској православној цркви, Београд – Шибеник – Бања Лука 2020, слике 40 и 41.

23 M. Saviћ, *Шта је Кула Стојанова, шта су Двори Јанковића*, Просвјета 82, Загреб, новембар 2007, 37–42.

24 N. Jakšić, *Privilegium regium episcopo nonensi in villa Islam*, *Zadarska revija* 4–5, Zadar 1985, 335–352; Isti, Benkovački kraj u srednjem vijeku, Split 2000. Slijedi ga u takvom stavu, doduše u posebnom radu, I. Basić, *Od domus episcopi do Kule Jankovića. Prostorni razvoj Kule Stojana Jankovića u Islamu Grčkom*, Zagreb 2010.

25 Fotografije sam dobio na uvid od Konzervatorskog odjela Zadar, na čemu zahvaljujem kolegama.

je crkvi Sv. Georgija u Smokoviću, koja je nesumnjivo nastala u drugoj polovini 16. vijeka.²² Međutim, činjenica je da je Todorin Dede Mitrović 1719. kupio od o. Radmilovića, nasljednika popa Lazarića, kuće i imanje i da to nesumnjivo nisu bile kuće i imanje koje je Stojan dobio od države 1670.,²³ već, izgleda, srednjovjekovno imanje ninskog biskupa na kojem se u predtursko vrijeme mogla nalaziti crkva.²⁴ Nešto više podataka pokazuju fotografije obnove crkve dvije-tri godine pred posljednji rat.²⁵ Kako je tada bila obijena žbuka, na zapadnom zidu u unutrašnjosti u donjoj polovini primjetno je pravilno uslojavanje u redove manjeg klesanog kamena, takođe u nešto manjoj visini i na istočnom zidu u blizini ikonostasa, dok je apsidalni luk i donji dio zida uz njega takođe pravilno zidan ujednačenim klesanicima. Zapadna fasada unutra ne pokazuje takvu pravilnost u veličini kamena i načinu zidanja. Gornji dijelovi istih zidova i zapadna fasada (veći dio zida) izvedeni su priklesanim kamenom nepravilnih veličina i znatno su proizvoljnijeg slaganja. Kako je ikonostas zidan na isti provizorniji način, razjašnjava se i datacija druge faze gradnje crkve u vrijeme izrade ikonostasa. Dakle, riječ je o dvije faze gradnje: prvobitna srednjovjekovna i kasnija nadogradnja s kraja 17. vijeka na polusrušenim zidovima starije bogomolje, pošto su 1698. nabavljene četiri pres-tone ikone za oko te godine ozidani ikonostas. Po natpisu na kamenu iz crkve pod je 1772. svojom rukom patosao pop Petar Tepša. Još jedna je karakteristika slična s više starih crkava u Kotarima i Bukovici: nastala je na ili u neposrednoj blizini antičkog lokaliteta gdje je vjerovatno u kasnoj antici bila starohrišćanska bogomolja. Treba istražiti lokalitet i odgonetnuti tu vrstu nedoumica. U islamskoj je crkvi u 18. vijeku sahranjeno više članova porodice Janković, a 1874. zadnji muški potomak knez Ilija te u 20. vijeku Uroš i Vladan Desnica. Oko crkve je parohijsko groblje ustanovljeno krajem 17. vijeka, koje je trajalo je do 1850. godine.

Uslijed reorganizacije bogoslužjenje se 1850. nastavilo u novom parohijskom središtu, u staroj crkvi Sv. Ilije u Kašiću,

koja je nepoznatih dimenzija i stilskih odlika; nisu vršena arheološka istraživanja, a austrijski katastri ne kazuju mnogo. Na istom mjestu 1872. godine izgrađena je nova crkva istog titulara. Ona je uzdužna građevina s polukružnom apsidom oltarnog prostora. Ima zapadnu ulaznu kapiju lučno završenu, manja vrata na istočnoj fasadi i visoke prozore lučno završene, a originalno je na zabatu glavne fasade imala manji zvonik na preslicu. To je dvoranska građevina visokih zidova, u cjelini po proporcijama i pojedinim elementima vrlo slična crkvi u Jagodnoj.²⁶ Oko crkve je novo parohijsko groblje, a ukopi su počeli sredinom 19. vijeka kada su prestali ukopi pokraj crkve u Islamu.

IKONOSTAS CRKVE SV. GEORGIJA U ISLAMU GRČKOM. Polovina ikona iz Islama Grčkog je izlagana,²⁷ njihove stilske analize objavljene,²⁸ a islamska djela slikara starog benkovačkog ikonostasa našla su se i u sklopu studije o njemu.²⁹ Izbor ovdašnjeg religijskog slikarstva predstavljen je i na izložbi o Dvorima Jankovića.³⁰ Neke ovdašnje ikone spominje i B. Čolović.³¹ Posljednje obrade većine islamskih ikona nalaze se u radu o crkvama i ikonama Ravnih Kotara, a ikona *Sv. Petar i Pavle sa crkvom*, koja se pripisuje Mihailu Damaskinu, posebno je obrađena u istoj knjizi.³²

Brojne ikone s ikonostasa i zidova crkve u Islamu ostale su u crkvi nakon premještanja parohije u crkvu Sv. Ilije u Kašiću. Iako ne postoji sačuvan arhivski zapis, ugled Jankovića, poznanstva kneza Ilije s islamskim sveštenstvom i vladikom Stefanom Kneževićem i opremanje crkve u Kašiću, gdje su neke ikone sigurno dospjele iz crkve u Islamu Grčkom, te tradicija kao i grobna mjesta Jankovića u crkvi rezultirali su time da u Sv. Georgiju na ikonostasu i zidovima oстане mnogo ikona. Sljedeći vijek i po o njima su vodili računa knez Ilija i njegovi nasljednici iz porodice Desnica. To je umjetnički materijal koji nasljednici Dvora Jankovića nazivaju zbirka ikona Desnica, a mogao bi se jednako zvati zbirka ili riznica Sv. Georgija. Kao i u miru, Desnice su tokom 20. vijeka i u ratu za jugoslovensko nasljeđe sačuvale islamsku zbirku izmještajući pola

26 M. Saviћ, *Srpske цркве и црквено сликарство Равних Котара*, Дјела и стилови умјетности...

27 M. Saviћ, *Бенковац, Кула Атлагића, Ислам Грчки, Коларина и Брзуд*, Иконопис далматинске крајине, Народни музеј Београд, Београд 1992.

28 M. Saviћ, *Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације од XIV до XX вијека*, Београд 2000.

29 M. Saviћ, *Српско барокно сликарство у Далмацији...*, 276–407.

30 M. Saviћ, *Баштина Двора Јанковића*, Историјски музеј Србије, Београд 2006.

31 Б. Чоловић, *Сакрална баштина далматинских Срба*, Загреб 2011.

32 M. Saviћ, *Srpske цркве и црквено сликарство Равних Котара*, Дјела и стилови умјетности..., 71–137; *Isti, Свети Петар и Павле са црквом Михаила Дамаскиноса и ехаристијска тема у сликарству Далмације*, Дјела и стилови умјетности..., 57–69.

ikona u Zagreb, dok je drugu polovinu sačuvala potpisnik ovih redova sklanjajući ih u muzej u Benkovcu a potom u Narodni muzej u Beogradu, odakle je konzervirana i restaurirana vraćena prije nekoliko godina. Objedinjeno, od svih tih ikona priređena je ova izložba.

Ikonostas crkve Sv. Georgija davno je rastavljen pa danas ne znamo precizno njegov prvobitni izgled i kasnije nadopune premda se faze opremanja ikonostasa mogu u osnovnom izgledu rekonstruisati. Dvije stare fotografije iz zbirke Dvora Jankovića iz 20-ih godina 20. stoljeća pokazuju da je pregrada nosila oko šesnaest ili sedamnaest ikonopisnih djela, što se može smatrati i kao brojnost s kraja 18. vijeka, s obzirom na to da na pregradi i nije moglo stati više. S druge strane, u Islamu Grčkom danas, u Dvorima Jankovića, postoji preko četrdeset djela religijskog slikarstva pravoslavnog porijekla najvećim dijelom iz crkve. Nema sumnje da je većina drugih ikona bila na zidovima crkve, u apsidalnom prostoru i u samom naosu, što je stanje u gotovo svim ovdašnjim crkvama po smještaju ikona. One su najčešće bile u funkciji cjelivajućih ikona, koje se o datumima praznika ili svetitelja iznose na nalonj kako bi se cjelivale. Ikonostas je zidan, ima dva lučno završena otvora za carske i sjeverne dveri, od kojih ne postoje ni tragovi jer su umjesto njih bili zastori. Ikonostas ima dvije profilisane horizontalne grede na koje su postavljane ikone: kraća za prestone ikone, veća za red iznad prestonih. Na pregradi su bile tri grupe ikona: četiri prestone iz venecijanske radionice, devet djela iz radionice slikara starog benkovačkog ikonostasa, dok su tri ili četiri različitih individualnih stilova. Prema tome, ne može se prepoznati originalni koncept ikonostasa izuzev četiri prestone ikone s kraja 17. vijeka. Ali ni u tom pogledu on se ne razlikuje od više dalmatinskih oltarnih pregrada koje su nosile prestone ikone i one koje su izrađene u drugom stilu i postavljane kasnije. Očigledno se dopunjavao i mijenjao u više navrata.

Na dvjema fotografijama iz 20-ih godina 20. vijeka vidi se tadašnji izgled. Ispod prestonih provizorno je postavljena

ikona na kojoj se prepoznaje *Preobraženje* pripisano E. Zanfurnarisu. Fotografija pokazuje da je u redu iznad prestonih bilo dvanaest ili trinaest nejednakih ikona, dok tada na mjestu prestonih nisu bile originalne prestone, već četiri ikone takođe nejednakih dimenzija, po čemu je jasno da se izgled ikonostasa iz različitih razloga povremeno mijenjao. Na osnovu fotografije ne može se razaznati koje su četiri ikone tih godina zamjenjivale prvobitne prestone koje su bile izmještene na neko drugo mjesto ili u crkvi ili u kući. Još se vidi da je na nalonj bila postavljena jedna cjelivajuća ikona (*Sv. Georgije Nikole Sudara*) a iza ikonostasa na apsidalni zid sa strane luka jedna velika ikona (najvjerovatnije *Sv. Spiridon sa scenama iz života*). Postoji i druga fotografija približno nastala u isto vrijeme i malo je kvalitetnija: u redu iznad prestonih razaznaju se djela slikara starog benkovačkog ikonostasa, *Sv. Katarina Mateja Veje*, vjerovatno i *Sv. Georgije sa scenama iz života* i *Sv. Konstantin i Jelena*. Činjenica je da su sve ikone iz crkve izmještene u Dvore Jankovića 60-ih godina 20. vijeka zbog trošnosti crkve i opasnosti od krađe. Tom prilikom su *Sv. Katarina* i *Sv. Georgije* postavljeni u prostor pred salom, a *Tajna večera* u samu salu Dvora Jankovića.

Nabavkom četiri prestone ikone ikonostas je bio opremljen osnovnim djelima potrebnim za bogoslužjenje. Na poleđini sve imaju zapis: SIJU IKONU KUPI PROTOPOP LAZAR LAZARIĆ U MLETKE 1698. Iste te godine 1698. dužd Silvestar Valijer određuje da se „popu Lazaru Lazariću za rane dobijene služeći državu od kojih je ostao sakat daje kao nagrada jedna vojnička plata u konjičkoj četi”.³³ Vrlo je vjerovatno da je ikone nabavio novcem stečenim od rana zadobivenih u Morejskom ratu.

Prestone ikone su: *Hristos (katalog broj 8)*, *Bogorodica sa Hristom (katalog broj 12)*, *Sv. Jovan (katalog broj 15)* i *Sv. Georgije (katalog broj 11)*. Grčkog su porijekla. Hristos Pantokrator je naslikan do pojasa, u lijevoj ruci drži otvorenu knjigu svog učenja, a desnom blagosilja. Prelazi radi postizanja voluminoznosti lica su oštri i nemaju više finoću izvedbe

³³ B. Desnica, *Istorija kotarskih uskoka II*, Beograd 1951, 345.

ΕΤ̄ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

ΚΑΤΑ ΠΑΥΛΟΝ

kritskih slikara. Pozadina je zlatna i sva je punciranjem ukrašena gustim biljnim motivima, što je detalj koji se koristi u ranom baroknom slikarstvu. Ovaj tip Hristove ikone uobičajen je na mjestu prestone, premda u Dalmaciji u ranom novom vijeku ima više prestonih ikona na kojima je Hristos Veliki arhijerej. Bogorodica Odigitrija takođe je u dopojasnoj veličini, u lijevoj ruci drži dijete Hrista, a desnom pokazuje na njega. Slično Hristovoj ikoni, i ova je slikana s oštrim prelazima iz sjene u osvijetljene partije slike. Ovaj tip ikone Bogorodice, inače paladij Vizantije, najčešći je na dalmatinskim ikonostasima, premda ima i drugih tipova. Sv. Jovan je naslikan u poluprofilu i s krilima, što mu daje značenje Preteče. Okrenut je Hristu koji je naslikan u uglu u segmentu neba. Kako je uz njega krst, potvrđuje se i njegov atribut Krstitelja. U podnožju je usekovana glava na pladnju pa ikona ima i značenje Kefalofora (Glavonosnog). Vidljivo preciznije je slikana glava s finim prelazima iz sjene u osvijetljene dijelove nego na prethodnim dvjema ikonama. Sv. Georgije već i po motivu konjanika slikan je u pejzažu u dinamičnoj pozi i sjajnoj opremi a u zamahu probadanja aždaje kopljem. Nema tradicionalne ukrućenosti, već je motiv slikan s realističkim odlikama, na tragu ikona ovog svetitelja koje su slikali italo-kritski i slikari u 17. vijeku, ukupno sa znatnijim elementima baroknog sloga. Po maniru približniji je ikoni Sv. Jovana nego preostalim dvjema prestonima. To ukazuje da su četiri ikone naslikane u venecijanskoj radionici u kojoj je slikalo više ikonopisaca. Dvije prestone ikone potvrđuju stilsku stagnaciju kritske škole krajem 17. vijeka u vidljivom pojednostavljanju slikarskog postupka te njenom prelasku u slikarstvo zvano tradicionalni ikonopis, a Sv. Jovan zadržava dobre odlike te škole. Ikonom Sv. Georgija prevladava novi barokni pristup.

Po fotografijama, neposredno iznad glavnih dveri, bila je postavljena jedna mala ikona (*Bogorodica sa Hristom?*). Po dimenzijama to bi eventualno mogla biti mala ruska ikona *Bogorodica sa Hristom* tradicionalnog stila, danas vrlo oštećena

(katalog broj 9), ili ruska *Grm koji ne izgara* (Неопалимая купина, katalog broj 7) sa srebrenim reljefom. Jasno je da se pregrada povremeno nadopunjavala.

Kako je ikonostas izgledao kad su 1698. nabavljene prestone ikone, i početkom 18. vijeka, pitanje je na koje je takođe teško precizno odgovoriti. Vjerovatno je da su tada bile samo prestone ikone pa se oltarna pregrada popunjavala tokom sljedećih decenija. S tim u vezi je i pitanje kako i kada su za novoosnovanu parohijsku crkvu nabavljene starije ikone iz 16. i 17. vijeka koje su bile u crkvi i danas postoje u zbirci ikona. Saznanja da su starije ikone poklanjali monasi manastira koji su služili u manastirskim parohijama kazuju kako su iz Krke dospijevale stare ikone na Kosovo dalmatinsko i u crkvu u Drnišu, koje su bile manastirske parohije, pa onda upućuju na realnost da je i Krupa učestvovala u opremanju islamske crkve i ikonostasa, ove za nju, iz više razloga, vrlo važne parohije. Takođe je zabilježeno da su i u 19. vijeku prilikom osvećenja novih crkava stizali pokloni u ikonama iz drugih crkava ili iz privatnog vlasništva (Dubrovnik, Čista Mala, Kistanje itd.). Sve to se može pretpostaviti i za crkvu u Islamu. Uz sveštena lica, ktitori islamske crkve bili su Mitrovići Jankovići, kako je rečeno. Da li je u Islam prispjela koja ikona iz crkve Sv. Ilije u Zadru gdje su pojedini Jankovići bili parohijani ili iz nekog privatnog vlasništva, pitanja su bez odgovora.

Na podu ispod prestonih, kako se vidi na jednoj stranoj fotografiji, bila je u nekoj od promjena na ikonostasu postavljena ikona *Preobraženje*,³⁴ kao jedan od Velikih praznika, koju je naslikao odličan kritski slikar Emanuil Zanfurnari.³⁵ V. Đurić je utvrdio da se na njoj prati kompozicioni raspored i manir iste scene koju je naslikao taj kritski ikonopisac početkom 17. vijeka, a danas se nalazi u zbirci Statatos u Atini.³⁶ Očigledno je da je slikar koristio srednjovjekovni predložak ove scene s Hristom na brdu Tavoru i Mojsijem i Ilijom dok su u podnožju brda pala na zemlju trojica iznenađenih apostola. Sjaj i uobičajeni izbor takvih kolora za ovu scenu, kao i

³⁴ Ikona je sredinom 20. vijeka ustupljena Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.

³⁵ В. Ђурић, *Иконе из Југославије*, Београд 1961, каталог број 66, Т. XXXVII.

³⁶ Isto.

odlična minucioznost izvedbe, karakteristike su ne samo individualnog stila Zanfurnarisa već i česta odlika kritske ikonopisne škole. Tako se na ovoj ikoni ponavljaju i kompoziciona shema i način slikanja srednjovjekovnog ikonopisa, što je jedna od glavnih karakteristika kritske škole. Druga bitna karakteristika škole bila je prerada zapadnih stilskih, kompozicionih i dekorativnih uticaja, što je Zanfurnaris 1599. pokazao na ikoni *Sv. Spiridona sa scenama iz života iz grčke crkve u Veneciji*.³⁷ Takođe je karakteristično da je i preko interpretiranih srednjovjekovnih kompozicionih predložaka prodirao novi barokni stil, kao na ikoni *Preobraženja* pripisanoj Dimitriju Nomiku s ikonostasa najstarije pravoslavne crkve u Šibeniku.³⁸ Uz usvajanje znanja kod starijeg slikara, mladi ikonopisac je imao na raspolaganju *Erminiju* Dionisija iz Furne, skup kratkih opisa, pouka i kompozicionih rješenja preko kojih su prenošena srednjovjekovna slikarska ikonografska iskustva,³⁹ tako i za tradicionalnu slikarsku predstavu *Preobraženja*.⁴⁰

U redu iznad prestonih bila je odlično slikana barokna ikona *Sv. Konstantina i Jelene* (katalog broj 27). Precizno slikana lica i raskošna dekorativnost carskih odeždi njene su odlike, ujedno i glavne karakteristike baroknog slikarstva jonskih otoka Krfa, Zakintos, Kefalonije. Pozadina je zlatna, natpis je na grčkom. Ikone istih svetitelja i sličnih stilskih karakteristika postoje u velikoj zbirci ikona u Skradinu⁴¹ i u velikoj zbirci u Šibeniku (neobjavljena). Prvi hrišćanski vladari – majka Jelena, hrišćanska vjernica i sin Konstantin, onaj koji je ozakonio hrišćanstvo Milanskim ediktom – nose značenja prvih hrišćanskih vladara i kao takvi često se na ikonostasi dovode u vezu s nacionalnim srpskim vladarima koji u njima imaju uzore. Na dalmatinskim ikonostasima Sv. Konstantin i Jelena prvi put se pojavljuju u ranobaroknim ikonama Rusa Mihaila Ivanova na ikonostasu manastira Krke iz 1704. godine. U krčkom ansamblu pojavljuje se, naravno, i ikona prvih srpskih svetitelja i vladara Sv. Save i Simeona. Ne isključuje se mogućnost da su i na islamsku oltarnu pregradu

37 M. Chatzidakis, *Icons de Saint-Georges des Grecs et la collection de l'Institute*, Venise 1962, Pl. 47.

38 M. Савић, *Неке иконе и реконструкција иконостаса православне цркве Богородице од Св. Јулијана у Шибенику*, завршени рукопис спреман за štampu.

39 Erminija ili pouka o slikarskoj umjetnosti sastavljena od jeromonaha i živopisca Dionisija iz Furne 1701-1733. U 19. vijeku prevedena je na francuski, njemački, a na ruski je prevedena u Kijevu 1868.

40 N. Brkić, *Tehnologija slikarstva, vajarstva i ikonografija*, Beograd 1991, 191.

41 M. Савић, *Српске цркве у Скрадину и њихове иконе, Дјела и стилови умјетности...*, каталог број 71.

ovi svetitelji postavljeni kao potvrda hrišćanske vlasti koja je u vrijeme dopune ikonostasa u Kotarima bila u rukama Jankovića. Ta idejna povezanost u nekoj ikonostasnoj cjelini nije nepoznata u srpskoj umjetnosti.

Uobičajeno je da se žitejne ikone ne postavljaju na gornje redove nekog ikonostasa već i zbog više minijaturno slikanih pokrajnih scena neprepoznatljivih na daljinu. Vjerovatno je značaj velikomučenika i hrišćanskog heroja za samu crkvu koja nosi njegov titular i za porodicu Janković kojoj je Sv. Georgije bio krsna slava, postavio ikonu Sv. *Georgija sa scenama iz života* (katalog broj 14) na oltarnu pregradu u nekoj od faza njenog preuređenja, iako je isti svetitelj bio i na prestonoj ikoni. Takvo uduplavanje je produkt svjesnog naglašavanja značaja sveca heroja i mučenika u ovoj parohijskoj crkvi, pa i izvjesnog provizorijuma, što nije nepoznato na dalmatinskim ikonostasima. Ikone ovog svetitelja biće u islamskoj crkvi naručivane i za ukras zidova i iznošene na nalonj kao cjelivajuće, što potvrđuje i jedna od starih fotografija. U većem središnjem polju naslikan je Sv. Đorđe na propetom konju u zamahu probadanja aždaje, dok je iza pejzaž s princezom predviđenom za žrtvovanje i gradom na čijoj su kuli vojnici. Oko glavnog polja, u gornjem dijelu, dva su prizora u pravokutnim formatima, u donjem su tri tako određena prizora, dok su s bočnih strana po tri scene u elipsastim formatima, karakterističnim okvirima baroknog kartuša. Pozadina je zlatna, natpisi su na grčkom. Zbog oštećenosti ne mogu se prepoznati sve scene, već samo neke: *Svetitelj pred Dioklecijanom*, *Mučenje na točku*, *Svetitelj u krečnoj jami*, *Rušenje idola*, *Uskrsnuće mrtvaca*, *U tamnici*, *Odsijecanje glave*. Glavne odlike ove ikone: svečanost i sjaj, snažan kolorit, dekorativnost opšta i u detaljima te usložnjenost tema ponavljane su često u pravoslavnom baroku u Dalmaciji. Slikanje je izvedeno suvereno, vješto, na dobrom crtežu i uz tačne proporcije figura, a kao cjelina vrlo izražajno. Uprkos uobičajenom grčkom jeziku natpisa ponekad je teško određivo da li je neko djelo nastalo na jonskim ostrvima ili u Dalmaciji, pogotovo kada se

uzme u obzir da je u 18. vijeku više jonskih slikara živjelo u Dalmaciji. Moguće je da je ikona slikana u Dalmaciji gdje je pojava usloženih žitejnih ikona jedna od karakteristika baroknog stila (Drniš, Skradin, Knin, Krka, Bratiškovci, Čista Mala).⁴²

Najbrojnije dopunjavanje ikonostasa odradio je slikar starog benkovačkog ikonostasa 80-ih godina 18. vijeka.⁴³ Možda zbog nemogućnosti da na ikonostas stane svih dvanaest ikona apostola slikar i njegova radionica su ovdje postavili šest: *Matej* (katalog broj 36), *Marko* (katalog broj 34), *Jovan* (katalog broj 37), *Luka* (katalog broj 28), *Filip* (katalog broj 31) i *Jovan Bogoslov* (katalog broj 33). Apostole je naslikao identično kao na ikonostasu u Obrovcu: tronovi raskošno dekorisani biljnim motivima, otkloni sjedećih figura na desno ili lijevo, kvalitetno i lako slikanje volumena tijela i nabora odjeće, precizno slikanje lica i snažan kolorit inače su odlike ovog vrsnog baroknog slikara koji je ostavio velik opus u crkvama Ravnih Kotara, Bukovice i kninskog kraja. Međutim, jedna figura (Sv. Jovan Bogoslov) i lice (Sv. Matej) su neprecizno crtani i proizvoljno slikani tako da je nesumnjivo u posao bila uključena radionica, a moguće je da je ikonu Sv. Mateja naknadno premazivala neka nevještija slikarska ruka manirski slična produktima poznijeg crkveno-narodnog slikarstva. Te činjenice ukazuju na poodmaklu fazu aktivnosti ovog plodnog slikara. Za isti ikonostas slikar je sa znatno više solidnosti naslikao i ove uspjele ikone: *Sv. Georgije* (katalog broj 32), *Sv. Kozma i Damjan* (katalog broj 30), i *Sv. Ilija i Sava* (katalog broj 35). Sveti Đorđe je stereotipno predstavljen kao ratnik na konju u zaustavljenom zamahu probadanja aždaje kopljem, ali je rezultat sjajna barokna ikona. Posebno ljupko su prikazani izvijene linije konja i idealno lijepo lice svetitelja. Tu su i mlada djevojka predviđena za zmajevu žrtvu i vojnici na vrhu kule. Pozadina je zlatna, natpisi su na srpskom. Vrline slikara su u preciznom crtežu, sjajnom koloritu, vrlo vještom i lakom načinu slikanja, ukupnoj dekorativnosti i uspjelom prikazivanju hrišćanskog heroja i mučenika.

42 M. Savić, *Slikarstvo u srpskim crkvama sjeverne Dalmacije...*, sl., 102, sl. 128, sl. 132, sl. 137, sl. 142, sl. 143, sl. 159, sl. 184.

43 M. Savić, *Srpsko barokno slikarstvo u Dalmaciji...*

Sv. Ilija i Sava (katalog broj 35) je rijetka ikonografska cjelina proroka i srpskog svetitelja koja ima usložnjena značenja. Sv. Ilija drži razvijeni svitak, a Sv. Sava u lijevoj drži jevanđelje dok desnom blagosilja. Pozadina je zlatna, natpisi su na srpskom pismu. Izražena plastičnost figura i realističnost lica i snažan kolorit odlike su i ove ikone benkovačkog slikara. Nesumnjivo je posljednji serdar Ilija Janković dao ideju da poveže svog imendanskog svetitelja s prvim nacionalnim svetiteljem i arhiepiskopom srpskim. Dakle, naručilac iz predvodničkog sloja naroda bitno utiče na ideje u slavu opštepopularnog proroka i ustanovitelja srpske crkve i prvog arhiepiskopa. Stoga se posljednji serdar i povezuje s narudžbom znatne dopune islamskog ikonostasa, a tome odgovara ju i rečene promjene individualnog manira. Da je serdar Ilija zaista naručivao ikone, kazuje i ikona Sv. Georgija sa zapisom na poledini, o čemu više riječi kasnije.

Ikona *Sv. Kozme i Damjana* (katalog broj 30) je primjer poštovanja hrišćanskih ljekara, što potvrđuju i molitve upućene za zdravlje, a koje se nalaze i u zapisima u pojedinim islamskim crkvenim knjigama. Dva svetitelja stoje jedan uz drugog držeći u ruci krst i ljekarske kutije i instrumente. Na zlatnoj pozadini i zelenkastom podu naslikane su figure i lica s odličnim osjećanjem za voluminoznost, realnost i naglašen kolorit, što su ustaljene vrline slikarstva ovoga baroknog slikara. Kad je riječ o benkovačkom slikaru, dobili smo nedavno nova saznanja o vremenu slikanja benkovačkog ikonostasa oko 1760.,⁴⁴ koja skoro potpuno potvrđuje pretpostavku datacije na osnovu stilske analize. Jasno je da su benkovački i obrovački ikonostasi bili njegove prve oslikane cjeline, dok je islamski iz poodmakle faze njegovog angažmana.⁴⁵

Ikona *Sv. Katarina* (katalog broj 26) Mateja Veje, odličnog i učenog slikara iz Šibenika, nalazila se u redu iznad prestonih, kako pokazuje stara fotografija. Starohrišćanska mučenica koja je imala snoviđenje o mističnoj zaruci s Hristom naslikana je kako sjedi na tronu ukrašenom reljefima držeći u ruci knjigu i okružena atributima svoga mučeništva.⁴⁶ To

44 Don Krsto Stošić ostavio je u Muzeju grada Šibenika rukopis o šibenskim crkvama, tako i o pravoslavcima, prepisujući arhive šibenskih bilježnika. Na jednom mjestu je zapisao da je Mihailo Jaić p. Rade iz Žegara a trgovac u Šibeniku oporukom 20. 7. 1761., između ostalog, „ostavio 500 lira za pravoslavnu crkvu u Benkovcu da se dovrši oltar.“ Ovaj vrlo važan podatak kazuje o završetku poslova slikara starog benkovačkog ikonostasa u Benkovcu, za koga se pretpostavljalo da je oslikan u šestoj deceniji 18. vijeka. O tome: M. Савић, *Српско барокно сликарство у Далмацији...*

45 M. Савић, *Српско барокно сликарство у Далмацији...*

46 M. Савић, *Сликарски опус Матеја Веје и иконостас саборне цркве Успења Богородице у Шибенику, Дјела и стилови умјетности...*

47 Л. Мирковић, *Иконе Далмације*
(рукопис), Архив САНУ, инв, бр.
14159..., Т. CVIII.

je ikonografski tip koji je korišten u italokritskoj školi. Jedna takva ikona nalazila se u Šibeniku pa je mogla poslužiti slikaru kao predložak.⁴⁷ Na poleđini islamske ikone je zapisana 1796. godina. Dekorativnost tkanina i odjeće, toržestvenost, rokajno slikanje pejzaža u nekim kompozicijama, posebno kvalitetno slikanje lica glavne su osobine manira Mateja Veje, što je manje-više pokazao i na islamskoj ikoni.

U islamskoj crkvi nalazilo se više ikona koje su po svom sadržaju i temi mogle naći svoje mjesto na baroknoj oltarnoj pregradi premda se ne prepoznaju na spomenutim starim fotografijama. Doduše, ni te stare fotografije nisu sigurno mjerilo jer jedino potvrđuju ikone koje se mogu prepoznati i njihov raspored te povremeno zamjenu pojedinih ikona drugim. Ikone takvih tema nisu nabavljane za porodični kult.

Jedna od takvih je odlično izvedena ikona *Krštenja sa Hristom i dva svetitelja* (**katalog broj 16**). Gornji dio ikone donosi predstavu Hrista koji sjedi na jastuku i objema rukama blagosilja, dok su sa strana u veličini do pojasa Sv. Simon i Sv. Spiridon. Obojica u lijevoj ruci drže knjigu hrišćanskog učenja a desnom blagosiljaju potvrđujući na taj način Hristovo učenje. U donjem većem dijelu naslikano je Hristovo krštenje u Jordanu. Na obali rijeke su četiri anđela koja nose ubruse u rukama, a na drugoj je Sv. Jovan Krstitelj koji rukom iznad glave krsti Hrista. Iznad Hristove glave je segment neba i golub Sv. Duha u zrakama svjetla. U baroknom stilu tu se obično slika Bog Otac (Bogojavljenje). Događaj je naslikan po uzorima na stariji ikonopis. Inkarnati su izvedeni srednjevjekovnim maslinastosmeđim tonovima na tradicionalan način. Ukupno je primjetno detaljsanje, podcrtavanje individualnih crta lica i, čini se po nedovoljno očišćenoj površini, usklađeni kolorit. S takvim elementima i još usložnjelog sadržaja, tako karakteristično za početak barokizacije pravoslavnog slikarstva, svi su izgledi da je ikona nastala u drugoj polovini 17. vijeka. Moguće je da je naručena za ikonostas upravo da bi se pokazalo tradicionalno pravoslavno shvatanje ovog Velikog praznika.

Vrlo kvalitetna *Tajna večera* (katalog broj 2) nesumnjivo je slikana za jedan ikonostas. Ova tema izrazito evharistijskog značenja učestalo se slika za barokne ikonostase u Dalmaciji kao središnja u redu s apostolima ili Velikim praznicima, što je bogoslovski povezuje s liturgijskom molitvom u kojoj je Hristova žrtva centralna. Kako je ova islamska ikona sasvim posebnog individualnog stila, koji se ne vezuje i nema direktne stilske analogije u korpusu dalmatinskog religijskog slikarstva, posebno je i nabavljena za ovaj ikonostas vjerovatno u Veneciji zadnjih decenija 18. vijeka. Njen stil ide tragom i adaptacijom venecijanskog baroka, koji je uticao da slikar više obrati pažnje na svjetlo i sjene kao postupak korišten u zapadnom baroku, i da modelaciju lica izvede sasvim različito od uobičajene ikonopisne minucioznosti i tradicionalnog postupaka izvedbe. Ona dokumentuje stilske promjene pravoslavnog slikarstva u fazi kada barok prelazi u rokajno slikarstvo.

Veća ikona *Sv. Trojice* (katalog broj 25) je djelo Nikole Sudara. Ikone ove dogmatske teme u barokno doba redovno su stajale kao centralne u jednom od ikonostasnih redova iznad prestonih pa nema sumnje da je i ova naručena za ikonostas. Jedna ikona *Sv. Trojice* istog slikara dospjela je naknadno u crkvu Sv. Ilije u Kašiću, vjerovatno za prvi ikonostas. Koliko različiti predlošci mogu uticati na krajnji rezultat pokazuju baš te dvije ikone istog slikara. Dok je islamska ikona slikana po nekom grčkom grafičkom predlošku s početka 19. vijeka, koji očigledno sadrži svetogorska grafička iskustva toga vremena, dotle je ikona iz Kašića slikana na osnovu „baroknijeg” predloška koji se uglavnom i koristio u ovdašnjem baroknom slikarstvu. Tako slikana *Sv. Trojica* uglavnom je u nebeskoj sferi na oblacima, dok Otac i Sin noge polažu na heruvime kao na kašićkoj ikoni. Na islamskoj ikoni Sin i Otac sjede nepomično na tradicionalnom drvenom tronu pridržavajući kuglu na kojoj je krst dok je između njih golub Sv. Duha u osmokrakoj zvijezdi, glave okrenute prema Hristu. Često Nikola Sudar koristi ukrašavanje gornjih uglova

ikone biljnim motivom, što je i ovdje slučaj. Rečeno je da je neko od Jankovića (serdar Ilija) kod Nikole Sudara naručio ikonu Sv. Georgija 1810. i da je to zapisano na poledini. Ta veza ikonopisca i Jankovića potvrđena je i na dvjema ikonama Sv. *Trojice* iz islamske parohije.

PRENOSNE IKONE. Logično je i pitanje da li je *Hristos* (katalog broj 10) prikazan u skraćenom poprsju sa naslikanom glavom, vratom i ramenima bio centralno postavljen na ikonostas u vrijeme prvobitnog uređenja. Vrijeme nastanka ikone je znatno ranije od prvog uređenja oltarne pregrade krajem 17. vijeka kada je ikona mogla dospjeti u crkvu. Na ikonostasima u Dalmaciji Hristove ikone se pored prestonih pojavljuju u redovima iznad, najčešće kao Nerukotvoreni obraz (npr. Krka, Biljane), ali i kao Hristos Veliki arhijerej (Krupa). Ovo vrhunski slikano djelo nastalo je u drugoj polovini 16. vijeka rukom nekog od najboljih ikonopisaca svoga vremena, nažalost nepotpisanoga. Na to ukazuju stilski razlozi, fina modelacija plastičnosti lica od tamnog proplazmosa do najsvjetlijih akcenata, precizno izvedeni detalji i usaglašeni kolorit, odlike koje su tipične za razvijenu fazu kritskog, odnosno italokritskog stila, kao i analogije izrečene prilikom obrade istog tipa ikone iz Drniša.⁴⁸ Na ikoni je partija puncom bogato ukrašenog nimba. U njemu je bojom istaknut krst, a punciranjem su izvedeni ukrasi bezplotnih sila: heruvimi, serafimi i prestoli. Njihovo realističko prikazivanje može se dovesti u vezu s hronološki paralelnim renesansnim ili manirističkim pristupima i takvim motivima ukrašavanja, što je posebno prisutno u grafici koja postaje važno izvorište predložaka i motiva za kritski ikonopis.

Riječ je o predstavi Hristove glave, bez mitre, koja je karakteristična za tip Hrista Velikog arhijereja i Cara careva. Ovaj tip proizlazi iz ikonografske sheme Hrista Pantokratora, koji se slika gologlav, kao na ovoj ikoni, kroz srednji vijek i kasnije uzdižući bogoslovski značaj Svedržitelja, kako u ikonopisu tako u fresko slikarstvu gdje mu je mjesto u centru kupole. Skraćeno poprsje i dalje nosi osnovno značenje. Međutim,

⁴⁸ M. Savić, *Сликаство у српским црквама сјеверне Далмације...*, 41, 42.

ovaj tip ikone Hristove glave češće je interpretiran u prvoj fazi kritske škole, tokom 15. i 16. vijeka. To ima izvjesne kulturnoistorijske osnove nakon propasti Vizantije, kada je postala aktuelna potreba isticanja glave crkve, stvarnog poglavara i ustanovitelja hrišćanske crkve po pravoslavnom shvatanju, a bez davanja primata bilo kome u aktuelnoj crkvenoj hijerarhiji, na što je pretendovala rimokatolička crkva aktueliziranjem unije u toj epohi. Vrlo je poštovana na Kritu gdje je postojala crkva toga naziva.⁴⁹ Pravoslavni su na taj način u ikonopisu potvrđivali vodstvo i hijerarhiju crkve u glavi Gospoda Isusa Hrista. Hronološki najbližija islamskoj je ikona glave Hrista iz Drniša,⁵⁰ takođe i isti ikonografski tip iz riznice u Dubrovniku. U bikonfesionalnoj sredini u Dalmaciji i Islamu ova ikonografska i religijska činjenica, osim dogmat-skih, mogla je za pravoslavnu zajednicu imati društvena i statusna značenja, kao potvrda zajednice u Hristovom vodstvu. Uostalom, 1731. je na saboru sveštenstva Dalmacije u Benkovcu prva tačka bila potvrda takvog stava: „Sav slaveno-srpski narod sa svojim sveštenstvom u Dalmaciji i Boki kotorskoj ispovijeda nepomično pravoslavnu istočnu vjeru, priznaje za glavu crkve Gospoda našega Isusa Hrista i stoji u nerazlučivoj vezi s onima koji vjeruju u jednu, svetu, sabornu i apostolsku crkvu.”⁵¹

U crkvi se čuvala i jedna vrlo oštećena ikona *Hrista na nebeskom prestolju* (katalog broj 29). Može se vidjeti samo postavka Hrista koji sjedi na heruvimima i koji u krilu nosi otvorenu knjigu dok objema rukama blagosilja. U detaljima se vidi i vrlo fino modelovanje volumena pa je jasno da je ikona prvobitno bila izvrsno djelo kasne faze kritske škole, odnosno početka baroknog stila. Ima direktne analogije s istim ikonografskim tipom Hrista, koga je na samom kraju 17. vijeka za prvobitnu crkvu Bogorodice od Sv. Julijana u Šibeniku na Krfu nabavio episkop Nikodim Busović.

Iz istog vremena i vrlo sličnog vrhunskog individualnog stila kao i Hristova glava je i *Sv. Petar i Pavle sa crkvom* (katalog broj 17). Prije će biti da je bila postavljena na zid crkve

49 Karakteristično je da je kod Kandije na Kritu u 15. vijeku postojala crkva Hrista Kefala (Kephalas), dakle Hrista Glave. U: R. Cormack, *Painting the Soul: Icons, Death Masks & Shrouds*, London 1997, 182.

50 М. Савић, *Сликаство у српским црквама сјеверне Далмације...*, 41, 42.

51 М. Јачов, *Венеција и Срби у Далмацији у XVIII веку*, Београд 1984, 63.

i iznošena kao cjelivajuća o prazniku prvoapostola, nego da je bila na prvobitnom ikonostasu. Za razliku od prethodnih ikona dvoje apostola, na ikoni iz Islama naslikana je proširena i mnogoznačna ikonografska varijanta: svetitelji stoje, Petar nosi savijeni svitak i ključeve, Pavle jevanđelje i mač, oba pridržavaju rukama crkvu centralnog ustrojstva u čijoj unutrašnjosti su ikonostas a na oltaru evharistijski darovi s putirom. Na ikoni je oštećen natpis evharistijskog značenja, koji se po analogiji s identičnim riječima na replici ikone iz Firence prevodi: „Spasitelju, iako si sačuvao Crkvu preko Petra i Pavla uprkos oštrim mačevima, nemoj da je ostaviš bez zaštite jer je zaslužuješ svojom svetom krvlju.” Preuzeta su ovdje ranije prvoapostolska značenja, aktuelna u prethodnom vremenu, i usložena s evharistijskim značenjem koje je društveno i religijski postalo aktuelno u drugom vremenu. Naime, reformisane crkve 16. vijeka odbacuju žrtveni karakter liturgije. Po objašnjenju pravoslavnih teologa: „Pravoslavno predanje je u svojoj suštini liturgično (evharistijsko) jer u pravoslavlju crkva živi u Evharistiji i kroz Evharistiju, i konkretna forma crkve jeste hram u kome se služi Sveta Evharistija”.⁵² Na našoj ikoni evharistija je centralno prikazana pa se može tumačiti kao direktni odgovor pravoslavlja reformacijskoj misli o liturgiji. Kao odgovor pravoslavlja na pitanje evharistije idejni poticaj za vizuelizaciju mogao je nastati kada je bogoslovska misao pravoslavnih u Mletačkoj republici bila najizostrenija, što je početak reforme pravoslavlja u širim okvirima. Bogoslovsku misaonu podlogu za ikonografski sklop mogao je dati jedino Gavriilo Sever, vrlo učeni filadelfijski arhiepiskop sa stolicom pri pravoslavnoj crkvi San Giorgio dei Greci u Veneciji. Njega je u takvim bogoslovskim pitanjima angažovao carigradski patrijarh Jeremija II, venecijanske vlasti i krug oko velikog znalca Paola Sarpija da odredi stav pravoslavlja prema reformaciji. Vizuelni odgovor kritičke škole na krupna pitanja toga vremena jeste ikona Sv. Petar i Pavle sa crkvom iz Islama Grčkog, što je najstariji poznati primjer ove ikonografske sheme u Dalmaciji i venecijanskom

⁵² Митрополит Јован (Зузулас), *Евхаристијско виђење света*, Православна теологија, Београд 1995, 18–28.

53 М. Савић, *Свети Петар и Павле са црквом Михаила Дамаскиноса и евхаристијска тема у сликарству Даламције, Дјела и стилови умјетности...*, 57–69.

području. Štaviše, s obzirom na vrhunski manir ove ikone i znatne sličnosti sa kompleksnim slikarskim stilom Mihaila Damaskinosa, koji je u to vrijeme živio i radio u Veneciji, a s kojim ima mnoge analogije, logično je tvrditi da je ova ikona njegovo djelo nastalo u osmoj deceniji 16. stoljeća.⁵³ Nije čudo da ikona ovakve sheme i značenja u Dalmaciji ima veći broj, više nego i u jednoj eparhiji Srpske pravoslavne crkve.

Nejasno je da li je neobična ikona *Krštenja* (katalog broj 1) bila u nekom periodu instalirana na ovaj ikonostas iako je moguće, kao što je moguće da je u crkvu dospjela naknadno ili je u zbirku dospjela kolekcionarstvom a ne poklonom za crkvu. Kasnogotičko-renesansnih je odlika provincijalnog slikarstva 16. vijeka i, čini se, doslikavana u 18. vijeku. Horizontalna scena krštenja Hristovog u Jordanu, s Jovanom i anđelima je u pejzažu, u pozadini su konture grada. Pojačane i zadebljane konture nekih figura i neki detalji ukazuju na doslikavanje u kasnijem periodu. Elementi lokalnog slikarstva vidljivi su u pejzažnim partijama i načinu slikanja odjeće i lica anđela. Proizlaze iz mješovitog stila gotike i renesansnog slikarstva. Sličan način slikanja tih partija prisutan je na pozadini Bogorodice Mljekopitateljnice iz Šibenika za koju L. Mirković smatra da je djelo nepoznatog italijanskog slikara iz 16. ili 17. vijeka.⁵⁴ Golub Sv. Duha ukazuje na nesumnjive dileme, doslikavanje. Naime, nakon čišćenja pokazalo se da slika sadrži dva goluba Sv. Duha! Jedan golub je slikan na katolički a drugi na pravoslavni način. Možda je ikona dogmatski prilagođena pravoslavnom pogledu, po kome Duh sveti proizlazi iz Boga Oca, a da je slikana prvobitno po katoličkom shvatanju po kome Duh sveti proizlazi od Boga Oca i Boga sina (*filioque*). Na ikoni se taj detalj vidi zato što je golub u katoličkom tumačenju horizontalno jednakomjerno raspoređen, a u pravoslavnom on je okrenute glave prema Hristu.

Manja, vrlo oštećena ikona pokazuje *Velike praznike* (katalog broj 5) i toliko je nerazgovjetna da se osim polja na kojima je dvanaest scena oko središnjeg Silaska u Ad mogu

54 Л. Мирковић, *Иконе Далмације...*, Т. XXXV.

prepoznati samo neke ilustracije jevandeoske istorije: Rođenje, Sretenje, Krštenje, Ulazak u Jerusalim, Raspeće, Vaskrsenje. Individualni stil je toliko pojednostavljen da samo linijski ornamenti baroknog dekorativnog sistema govore o stilu epohe. Po maniru dosta je bliska ikoni iz Knina *Hrist blagosilja darove* barokiziranog crkveno-narodnog stila.⁵⁵

Uobičajena je slika u parohijskim crkvama i manastirima u Dalmaciji da su najbrojnije ikone Bogorodice. Tako je i u Islamu Grčkom.

Ikona *Bogorodica sa Hristom i dva svetitelja* (katalog broj 3) potvrđuje vrlo visoke domete vještine kritske škole i u 17. vijeku. To je klasično djelo slikano u najboljim tradicijama škole, koje počivaju na vizantijskom stilu kasnog srednjeg vijeka. Odlikuje je frontalna postavka figura, harmonično bogatstvo kolora i vrlo precizna izvedba odličnog ali nepotpisanog slikara. Simetričnost je osnova kompozicionog rasporeda: Bogorodica sjedi na drvenom tronu, u njenom krilu frontalno je prikazan Hristos koga ona pridržava. Tako se uobičajeno slika Bogorodica Vrefokratisa, dok je značenje blisko i tradicionalnoj ikoni Bogorodice Carice nebeske. Na glavi Bogorodice je kruna koju pridržavaju dva anđela koji lete, što proizlazi iz motiva krunisanja Bogorodice. Hrist u lijevoj ruci drži svitak, a desnom blagosilja. Dvojica svetitelja istrvenih naziva su gologlavi, u haljinama i plaštovima tradicionalno iscrtanih nabora. Svaki od njih drži u lijevoj ruci knjigu koja je potvrda Hristovog učenja. Kad se uz Bogorodicu sa Hristom slikaju svetitelji ili proroci, najčešće je riječ o postojećoj idejnoj vezi, a mogući su i svetitelji koje naručilac želi – možda Sv. Atanasije i Sv. Kiril carigradski. Po opštim manirskim karakteristikama, a naročito po identičnoj shemi postizanja sjena na licu Bogorodice i detalja očiju, bitni detalji koji otkrivaju individualni manir, u Dalmaciji su veoma slične identične ikone Stilijana jereja *Bogorodica proroci su te nagovijestili* iz Bratiškovaca i *Bogorodica živonosni istočnik* iz Kožlovca (Krka),⁵⁶ obje potpisane. Kako se na ikoni iz Kožlovca uz opisane identične partije nalaze naslikane figure s

55 M. Savić, *Slikarstvo u srpskim crkvama sjeverne Dalmacije...*, sl. 137.

56 M. Savić, *Slikarstvo u srpskim crkvama sjeverne Dalmacije...*, 69, 70.

frizurama iz savremenog baroknog doba i uz to takav stilski ukras, ikona se određuje u drugu polovinu 17. vijeka, kada počinje barokizacija stare škole. S tim argumentima može se datirati i atribuirati istom ikonopiscu Stilijanu i ikona iz Islama Grčkog. Tema ikone je teološki inspirisana kao potvrda vjere i učenja, slikana je kasnosrednjovjekovnim načinom, pa su svi izgledi da je naručena iz manastirske sredine, vjerovatno iz Krupe, odakle je i dospjela u manastirsku parohiju. O slikaru Stilijanu jereju nema biografskih podataka ni u pregledu grčkih ikonopisaca do 19. vijeka pa je moguće da je bio sabrat manastira Krke ili Krupe. U svakom slučaju, riječ je o slikaru vrlo visokog individualnog stila.

Bogorodica Utješiteljka (ital. *Madre della consolazione*, **catalog broj 24**) jedan je od najponavljanih tipova ikona Bogorodice od početka italokritske škole u 15. vijeku. Bogorodica je u okviru koji završava blago prelomljenim lukom, što je reminiscencija na gotički stil čije pojedine elemente koriste grčki ikonopisci s Krita i Kipra. Ona u desnoj ruci drži Hrista, a lijevom ga pridržava. Hrist desnicom blagosilja. Bogorodičin plašt sa širokim obrubom zakopčan je na prsima okruglom kopčom, a ispod njega se na glavi vidi bijeli venecijanski veo koji zamjenjuje uobičajenu vizantijsku kapu na drugim tipovima Bogorodičinih ikona. To su ustaljenosti u slikanju ovog tipa koji se ponavljaju u svim fazama italokritske škole i u barokiziranom i baroknom ikonopisu. S obzirom na izmjene u slikanju inkarnata lica gdje se ne koriste samo tradicionalni maslinastosmeđi tonovi već su obrazi svjetliji i ružičastih naglasaka, pa s obzirom na realniji izraz očiju i linijski tretman plašta što se razlikuje od uobičajenog slikanja, zaključuje se da je ikona nastala u poodmakloj fazi škole u prvoj polovini 17. stoljeća. Tip je inače nastao u 14. vijeku kao kombinacija kasnovizantijske i gotičke umjetnosti. Po Kondakovu glava Bogomajke italijanske umjetnosti, posebno slikara Barnabasa de Mutina, bila je osnova za ovaj tip italokritske ikone.⁵⁷

⁵⁷ Н. Кондаков, *Иконография Богоматери*, С. Петербург 1911, сл. 39.

Bogorodica Utješiteljka vrlo je prisutna u pravoslavnim sredinama, a znatno je tražena i od katoličke klijentele na Mediteranu i u Dalmaciji.⁵⁸ Riječ je o širenju njenog kulta i o razgranatoj poslovnosti grčkih slikara italokritske škole i korespondenciji dviju hrišćanskih kultura i umjetnosti. Enormno slikanje Bogorodica italokritske škole treba zahvaliti tako širokom plasmanu od Italije i zapada Evrope do Rusije i, naravno, Balkana. Iako je prisutna u crkvama, ima je i u privatnom kultu radi zaštite porodica i pojedinaca. Vjerovatno je ona jedna od više ikona Bogorodica zabilježenih u popisima inventara zadarskih kuća.⁵⁹ Proširena religioznost kod pravoslavnih u ranom novom vijeku i okretanje veće pažnje baš k Bogorodici i njenoj ulozi zaštitnice opšte je prisutna u crkvenim, manastirskim i građanskim sredinama. Izražava se u crkvenoj poeziji, Bogorodičnim zbornicima i Bogorodičnjacima pa tako i u ikonama i brojnim ikonografskim tipovima sve do popularnih čudotvornih Bogorodica, tako karakterističnih za pravoslavnu pa i katoličku kulturu mediteranskog kruga. Već kao barokizirana i barokna djela Bogorodice Utješiteljke se pojavljuju i u srpskom građanskom sloju u Dalmaciji. Moguće da je ikona u Islam u crkvu dospjela privatnim poklonom možda baš iz kuće Jankovića Dede. Dejan Medaković navodi da su ove ikone Bogorodice bile „zaštitnice porodičnog spokoja i blagostanja”.⁶⁰

Bogorodica Umilenije (katalog broj 20) stilski je pretrpjela promjene od ustaljenog kritskog načina uslijed barokizacije pravoslavnog slikarstva u 17. vijeku, kada je i naslikana. To se ogleda u znatno svjetlijem inkarnatu od italokritskog i načinu slikanja nabora odjeće koji teže da opišu realnost. Ovaj tip Bogorodičine ikone je star i slikao se u raznim stilovima, ali mu je ikonografska shema ostala ista: Bogorodica je naklonila glavu Hristu koga drži u lijevoj ruci, a desnom pridržava njegovu. Hristos je svoje lice naslonio na majčin obraz.

Barokizirano djelo iz 18. vijeka jeste *Bogorodica Skopiotisa* (katalog broj 21) koja je u tome vijeku replicirana u velikom broju primjeraka. Islamski primjerak je jedna od više sličnih

58 O ovim ikonama u rimokatoličkom kultu: Z. Demori Staničić, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*, Split – Zagreb 2017, katalog broj 36, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 71, 76, 77, 81.

59 N. Bezić Božanić, *Prilog poznavanju zadarske kuće u 17. stoljeću*, Petriciolijev zbornik II, Split 1996, 273–286.

60 Д. Медаковић, Ђ. Милошевић, *Летопис Срба у Трсту*, Београд 1987, 110.

ikona ovog tipa iz pravoslavnih sredina u Dalmaciji.⁶¹ Bogorodica Skopiotisa jedan je od primjera takozvanog levantin-skog baroka, odnosno stilski specifičnih ikona nastalih na jonskim ostrvima Krfu, Kefaloniji, Zakintu kao izrazita pojava izrasla iz lokalnih kultova i čudotvorstva i promjene kritskog stilskog jezika u barokni izraz. Bogorodica je u veličini do pojasa, u lijevoj ruci drži Hrista a desnom pokazuje na njega, što je u osnovnom shema Odigitrije. Oreoli su im sjajni, puncom obrubljeni, dok Bogorodica na glavi ima krunu. Ruke i lica su slikani dorađenim postupkom, dok je odjeća i pozadina prikazana u srebrenastom tonu s istaknutim udubljenim linijama nabora odjeće koje imitiraju srebreni reljef čest na ikonama Bogorodice. Inkarnat se izvodi takođe ustaljeno, skoro monohromno, korištenjem smeđih i umbra tonova pa na prvi pogled izgledaju kao ikone koje u Italiji nazivaju „madone nere”. Ikone Bogorodice Skopiotise nisu ikonografski ustaljene pa se isti naziv i slikarski postupak prepoznaje na više starih i novijih ikonografskih tipova.

Bogorodica Skopiotisa je i jedna od primjera barokne marijanske pobožnosti koja podrazumijeva zaštitu i čudotvorstvo te je jedna od čudotvornih ikona te stilske epohe. U vezi s tim isticala se legenda o pronalaženju ikone u 16. vijeku i njeno čudotvorstvo, tako da se poštovala ne samo kod pravoslavnih već i u narodnoj rimokatoličkoj pobožnosti.⁶² Slikarska produkcija veže se za manastir Bogorodice Skopiotise na jonskom otoku Zakintosu. U 18. vijeku manastir s čudotvornom ikonom opisan je zajedno s drugim poštovanim marijanskim svetištim Mletačke republike. Manastir i ikonu posjećivali su brojni vjernici tražeći čudo, zaštitu, pomoć: mornari, putnici i hodočasnici, bolesni i raslabljeni sa širokog područja, kako opisuje F. Kornaro 1761. godine.⁶³ Slično kao i u primjeru krfskog Čudotvorca Sv. Spiridona, tako se i ikone Bogorodice Skopiotise pojavljuju kao karakterističan primjer pravoslavne barokne kulture, poštovan i od zvaničnih predstavnika mletačke vlasti i vjernika druge hrišćanske konfesije. Uostalom, pojava takvog širenja čudotvornih ikona

61 M. Савић, *Сликаство у српским црквама сјеверне Далмације...*, 76, 99, 103, 119, 120, 125, 139, 177, 186, 239, 242.

62 Z. Demori Staničić, *Ikone Bogorodice Skopiotise u Dalmaciji*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, Split 1994, 321–334.

63 U djelu: F. Cornaro, *Notizie storiche delle apparazioni e delle immagini piu celebri di Maria Vergine Santissima*, Venezia 1761, 591–593.

64 М. Тимотијевић, *Богородица
Бездинска и верско-политички
програм патријарха Арсенија IV
Јовановића*, Балканика XXXII–XXXIII,
Београд 2003, 311–346.

65 М. Костић, *Руско-српска књижевна
трговина у терезијанско доба*, у:
Културно-историјска раскрсница
Срба у XVIII веку, Загреб 2010, 126–137.

Bogorodica, koliko god bila izrazit produkt mediteranske pravoslavne pobožnosti, poznata je i na drugim područjima srpske kulture i crkve, tako i u Karlovačkoj mitropoliji.⁶⁴

Oštećena mala ruska ikona *Bogorodice sa Hristom* (**katalog broj 9**) produkt je ruske radionice u Suzdalju ili Palehu. Bogorodica u lijevoj ruci drži Hrista, a desnom pokazuje na nje, što je ikonografska shema Bogorodice Odigitrije. Pojednostavljeno slikarstvo ove radionice u 18. stoljeću njene proizvode uvodi u grupu tradicionalnog slikarstva okrenutog širokoj pastvi. Ovakve ikone Bogorodice manjih dimenzija često su se nabavljale za porodični kult, što je vjerovatno i ovdje bio slučaj. Putevi nabavke ruskih ikona mogli biti isti kao i ruskih knjiga iz crkve. Zabilježeno je da su ruski trgovci knjigama „Moskoviti” često sa sobom donosili i ikone manjih dimenzija u Podunavlje pa i do Dalmacije.⁶⁵ Tri ruske ikone i ruske crkvene knjige iz Islama Grčkog ukazuju na njegovanje kulturnih veza ovdašnjih Srba s ruskom kulturom u baroknom vijeku.

Ilustracija starozavjetne teme *Bogorodice Grma koji ne izgara* (*Неопалимая купина*, **katalog broj 7**) prikazana je uobičajeno za stereotipne i malo promjenjive ruske radionice ikona 18.–19. vijeka. Uprkos tome slikana partija je kvalitetnije slikana od tradicionalnog slikarstva pa zajedno s baroknim rekvizitima kazuje o snažnijem baroknom uplivu. U središnjoj zvijezdi je Bogorodica sa Hristom tipa Odigitrije. U krakovima plamene zvijezde su simboli jevandelisti: anđeo, orao, lav i bik. Oko zraka su anđeli u oblacima od kojih dvoje nosi evharistijske darove. Ikona je okovana u srebreni reljef koji ima svoj vlastiti dekorativni okvir i aplicirani natpis u emajlu. Reljef ima puncu na kojoj je Sv. Georgije kao žig Moskve i godina koja se može protumačiti kao 1865. Ikonu je nabavio Ilija Dede Janković 1867. kad je bio učesnik čuvenog Sveslavenskog sastanka i izložbe u Moskvi.

U Islamu Grčkom su sačuvana i neka djela koja pripadaju ciklusu Hristovih stradanja. To su ikone poredane po događajima u Velikoj nedjelji: *Raspeće sa Sv. Katarinom* (**katalog**

broj 4), *Oplakivanje* zvano *Pietà* (katalog broj 19) i *Oplakivanje* (katalog broj 22). Različitih su datacija i stilova. *Raspeće sa Sv. Katarinom* je mali triptih kome nedostaje jedno krilo vrata. Vrlo je oštećeno pa se primjećuje samo razlika između minijaturno i dobro slikanog glavnog prizora i pojednostavljeno slikane hrišćanske mučenice. To određuje djelo u podmaklu fazu kritske škole u 17. stoljeću i u njeno pretvaranje u barokizirani popularni ikonopis. Logično mjesto za ovaj triptih crkve bilo je na oltaru.

Moguće je da je neka od ovih ikona dospjela na ikonostas što, naravno, nije dokumentovano. Ovdasnji barokni ikonostasi u drugoj polovini 18. stoljeća opremani su pojedinom scenom iz ciklusa Hristovih stradanja i to u centru jednog od nizova pregrade (najbliži primjer je ikonostas Nikole Sudara u Biljanima Gornjim). U Skradinu je na ikonama različitih stilova predstavljen cijeli ciklus muka koje su kasnije dospjele na ikonostas grobljanske crkve.⁶⁶ Da je na ikonostas u Islamu naknadno bilo postavljeno *Oplakivanje* moguće je, pogotovo što je raspored ikona na njemu nesumnjivo više puta mijenjan.

Trenutak nakon skidanja Hrista s krsta jeste kada ga majka drži u krilu, u italijanskoj umjetnosti zvano *Pietà*, dok se u pravoslavlju označava kao *Snetije*. Prizor je u pejzažu s malo realističkih naglasaka, nebo je zlatno i dva anđela. Bogorodica s izrazitom grimasom boli na licu sjedi držeći lomno, beživotno Hristovo tijelo. Hrist na glavi ima trnov vijenac, a Bogorodica ispod plašta bijelu tkaninu, što su detalji prisutniji u italokritskom i baroknom slikarstvu. Boja puti je svjetlija od uobičajene kritske, kao što se ponešto razlikuje i način modelovanja plastičnosti.

Proširena s više učesnika u događaju jevandelska priča o raspetom Hristu, skidanju s krsta, oplakivanju i polaganju u grob bila je učestala u vizantijskoj i postvizantijskoj epohi u različitim ikonografskim i kompozicionim varijantama.⁶⁷ U italijanskoj umjetnosti gotike i renesanse poznat je kao sužena ikonografska shema nazvana *Pietà*. Taj ikonografski tip

66 M. Saviћ, *Ikonostas crkve Sv. Petke u Skradinu*, Дјела и стилови умјетности...

67 М. Татић-Ђурић, *Пијета с Јованом и Јосифом Ариматијским*, Зборник Народног музеја IX–X, Београд 1979, 551–571.

68 Л. Мирковић, *Старине Старе цркве у Сарајеву*, Споменик СКА LXXXIII, други разред, 1–34, Београд 1936, Т. XVIII/2; N. Bezić Božanić, *Prilog poznavanju zadarske kuće u 17. stoljeću*, Petriciolijev zbornik II, Split 1996, 273–286.

69 K. Prijatelj, *Ikona Oplakivanja u splitskoj Galeriji umjetnina*, Zograf 5, Београд 1974, 55–57; S. Rakić, *Ikone Bosne i Hercegovine*, Београд 1998; M. Chatzidakis, *Contribution a l'etude de la peinture postbyzantine*, Etudes sur la peinture postbyzantine, London 1976, 5–

31.
70 N. Bezić Božanić, *Prilog poznavanju zadarske kuće...*

71 A. Rizzi, *Le icone bizantine e postbizantine delle chiese veneziane*, Thesaurismata 9, Venezia 1972, 250–291.

M. Georgopoulou, *Venice and the Byzantine Sphere*, Byzantinum, faith and power (1261–1557), Metropolitan Museum of Art, New York 2004, 489–513.

pojavljuje se u italokritskom ikonopisu još u 15. vijeku (A. Parias) i krajem 16. vijeka (E. Lambardos), a u Dalmaciji je prisutan u pravoslavnim i rimokatoličkim sredinama. Karakterističan je odnos vizantijskih pjesama na Veliki petak i ikonografske sheme koja se znatnije koristila na zapadu.⁶⁸ Iako kontinuirano prisutna kao tema u vizantijskom slikarstvu, ikonografska shema na islamskoj ikoni učestalija je u rimokatoličkoj umjetnosti. U pravoslavnim crkvama Dalmacije nalazi se u Skradinu i Islamu Grčkom. Oba primjerka pripadaju barokiziranom italokritskom ikonopisu 17. stoljeća. Italokritske ikone toga tipa prisutne su u pravoslavnim i katoličkim crkvama u Dalmaciji i na Balkanu,⁶⁹ pa i u privatnim kućama u Zadru u 17. vijeku.⁷⁰ Susret i korespodencija dviju hrišćanskih konfesija preko dviju umjetnosti potvrđuje se i na ikonama ovoga ikonografskog tipa, a kao dio dugotrajne i učestale pojave koja se posebno ističe u Veneciji i venecijanskom području.⁷¹ Vjerovatno je ikona u crkvu u Islamu dospjela poklonom privatnog lica jer je teško vjerovati da ju je nabavio konzervativniji dio pravoslavne zajednice.

Na sljedećoj ikoni *Oplakivanje* (katalog broj 22) je predstavljeno na proširen način, u pejzažu ispred krsta s koga je prethodno skinuto Hristovo tijelo. Na sredini ispred krsta je sarkofag u koga je položeno tijelo. Bogorodica grli Hristovu glavu, Sv. Jovan mu drži ruku, Josif je uz noge, dok jedan učesnik sa strane drži ljestve. Dvije žene uz Bogorodicu su skrhanе pa jedna podignutim rukama izražava bol koja je vrlo izražajno istaknuta na njihovim licima i na licu Bogorodice. Ispred sarkofaga su kliješta, kocke za igru vojnika, posuda i bič. Uz krst su dva leteća anđela koja nose oruđa Hristovih stradanja: trnov vijenac, koplje, klinove. Takvo insistiranje na naraciji i simbolima, mada prisutna i italokritskoj školi, u svojoj naglašenoj emotivnosti i takvoj poruci korespondira i s baroknim duhom koji je posebno naglašavao emotivnost upravo u prizorima Hristovih muka. Ta prelaznost se očituje i u realnijim prikazivanju likova, nešto svjetlijim inkarnatima, realnijem slikanju odjeće od tradicionalnog ikonopisa,

pojačanim koloritom. Ukupno, riječ je o vrlo kvalitetnom djelu iz druge polovine 17. vijeka.

U dalmatinskim crkvama ima više ikona Oplakivanja i Polaganja u grob iz toga ili nešto kasnijeg vremena. Islamskoj je ikoni stilski najbliža scena Skidanja s krsta iz crkve Sv. Spiridona u Skradinu. Skradinska ikona je slikana po predlošku Markantonija Rajmondija,⁷² te je islamska scena takođe za osnovu imala sličnu grafičku mustru.

72 M. Савић, *Сликаство у српским црквама сјеверне Далмације...*, 72.

Slijede prenosne ikone svetitelja. Uz dva, odnosno tri opisana prikaza Sv. Georgija na ikonostasu u Islamu su još dvije njegove ikone. O maloj ruskoj ikoni Sv. *Georgija* (katalog broj 6) malo se što može reći zbog znatne oštećenosti, osim da je tradicionalni rad neke od poznatih ikonopisačkih radionica 18. vijeka, najvjerovatnije iz Paleha. Ikona je, moguće, nabavljena za porodičnu pobožnost kao prikaz poštovanog im slavskog svetitelja.

Nikola Sudar najplodniji je domaći srpski kasnobarokni ikonopisac, koji je imao i porodičnu radionicu i nasljednike u poslu,⁷³ a čija su djela i danas sačuvana u velikom broju u kninskom kraju, Bukovici i Ravnim Kotarima, pa i do Skradina i Šibenika. Osim Sv. Trojice u Islamu se nalazi i njegova ikona Sv. *Georgija* (katalog broj 13). Predstava svetitelja kao mladog ratnika na konju je uobičajena, svakako i u crtežu i realizaciji pojednostavljena u odnosu na ikonu istog svetitelja koju je naslikao slikar starog benkovačkog ikonostasa. Karakteristični detalji i načini slikanja pojedinih partija koje je Nikola Sudar toliko puta pokazao na ikonama prepoznaju se na prvi pogled i na ovoj ikoni; mandorlaste oči velikih suznica, ustaljeni način slikanja bora i udubljenja među obrvama, snažan kolorit, znatni dekorativni detalji, narativni pristup, pa neposredan i ponešto naivan izraz, gdje se učešće u događajima ne izražava različitošću izraza fizionomija i pokreta već odabirom tipova i vanjskim određivanjem naznaka mjesta i vremena, svojevrsnom pojednostavljenom propovjednom i moralizatorskom notom, posebno kada slika priče iz jevanđelske istorije. Na poleđini islamske ikone je zapis: „Na

73 M. Синобад, *Иконописачка породица Сударевић у свјетлу хисторијских извора*, Србско-далматински магазин за 2011, Сплит 2011, 113–127.

14. aprila 1810. kupi u Nike Sudara za... dalmatinski 296.” Kako je to vrijeme serdara Ilije, najlogičnije je zaključiti da je on kupio ikonu. Na jednoj od starih fotografija vidi se da je položena na nalonj u islamskoj crkvi kao cjelivajuća ikona.

Mnogopoštovani čudotvorac Sv. Spiridon zastupljen je u Islamu s dvije ikone. Prva je *Sv. Spiridon sa scenama iz života* (katalog broj 38), i prepoznaje se na jednoj od spomenutih starih fotografija. Ikona je bila propala pa je od nje ostao jedan veliki fragment, centralna scena i dva prizora iz života svetitelja s desne strane. U centru su mošti Sv. Spiridona u vertikalno postavljenom sarkofagu, što je motiv preuzet iz realnosti jer se mošti čuvaju u crkvi na Krfu. Pod ispred moštiju čine mramorne kockaste ploče. Iznad je baldahin ukrašen raznim motivima, a sa strana su upaljene visoke svijeće. Vertikalna slikana cvjetna mustra sa strana okružuje mošti, dok je cijela površina izvedena punciranim ornamentima vrlo gustog floralnog ukrasa. Ispred je često slikana kamena ograda sa stubićima, a iznad baldahina u oblacima je Sv. Trojica. Nije slučajno prikazana Sv. Trojica jer je Sv. Spiridon bio učesnik Nikejskog sabora koji je oformio dogmu o njoj. Poštovanje moštiju, čudotvorstvo, molitva, ovdje i dogma, velika dekorativnost i sjaj kolora – eto glavnih odlika barokna jonskih ostrva. Riječ je o svetitelju iz ranog hrišćanstva koji je bio učesnik Nikejskog sabora 325. godine. Umro je na Kipru, a mošti su mu bile prenesene nakon pada Carigrada na Krf, u episkopsku crkvu. Na Krfu se znatno razvija kult ovog svetitelja čudotvorca koji postaje zaštitnik ostrva. Shodno enormno poraslom poštovanju svetih mjesta, čudotvornih ikona, moštiju svetaca i svetitelja čudotvoraca u postvizantijskoj i baroknoj epohi, kult krfskog svetitelja najviše se širio preko njegovih čudotvornih moštiju i njihovih ikona koje u slikarstvu postaju jedno od glavnih obilježja jonskog baroknog stila. Mošti su iznošene iz crkve i nošene u litijama pred Uskrs i na sam dan slave svetitelja, kako je zapisao Spiridon Aleksijević: „Ovi dan prvi aprilija bjahu Cvijeti. Bila je po običaju liturgija, a po liturgiji procesion s tijelom svjatitelja, i

74 С. Алексијевић, *Стоменак Милорадов*, Книн 1990, 20-22.

s drugim litijima, kresti i ikonama. Ovdje protopop ot Kerfa mjesto arhijerejsko zanima; okolo njega u cerkovno odjejanije obučena svješćenstva bilo je više od stotine, djakona dvanaest; tjelo svjatitelja nosili su svjašćenici naizmjenice... ja sam pred kivotom u redu drugi djakonov nosio jedan veliki duplir..."⁷⁴ Scene iz njegovog života takođe su ilustracija čuda koje je činio za života. Na islamskoj ikoni preostale su samo dvije nedovoljno prepoznatljive.

Druga ikona *Sv. Spiridona* (*katalog broj 23*) za motiv ima samo njegove mošti s baldahinom a na kockastom podu, s kamenom ogradom ispred i dva anđela sa strana koja u rukama drže svijeća. I ona je slikana u istom stilu tokom 18. vijeka. Koliko ikonografsko prikazivanje odgovara realnom izgledu moštiju na Krfu najbolje kazuje opis: „Na Cvjetnu nedjelju u jutru na slavonsloviju iznesoše ga svjašćenici iz jednog velikog sanduka u njegovu malom kivotu, koji mu je sav srebrom fildegranim uzlaćenim ukrašen, s krunom nakićenom biserom i dragim kamenjem. Kroz caklo koje dopire do ponaže pojasa vidi se glava Svetitelja pokrivena cernom svilom, i ruka lijeva, a desna ne vide se. Obučen je u vinjastu svilu, po kojoj preko ramena i ruke lijevo vidi se omofor u bijeloplavetnom cvijetu. Niže ot pojasa imaju vratata na kivotu, koja se otvaraju cjelivati noge svjatitelja,"⁷⁵

75 С. Алексијевић, *Isto*, 20.

Iste 1698. godine kada su nabavljene prestone ikone, kako je zapisano na poledini, vjerovatno u Veneciji, nabavljena je i manja ikona *Sv. Petke* (*katalog broj 18*) koja je slikana pojednostavljeno, u duhu tradicionalnog ikonopisa. Čuvala se u crkvi i bila je u funkciji cjelivajuće ikone isticane za praznik ove svetiteljke mučenice.

Do posljednjeg rata bila je sačuvana sasvim mala ikona četvorice svetitelja, koji možda predstavljaju *Sv. Lozu Brankovića*. Naime, ikonica je bila znatno otvorenog bojenog sloja i natpis je propao, tako da se samo po stavu četiriju stojećih figura, od kojih je jedna ženska, dovodi u vezu s Brankovićima. Ikona je očigledno bila u privatnom vlasništvu nekog pojedinca koji je prikazane svetitelje mnogo

poštovao. Propala jer je u Oluji jedina ostala u Zavičajnom muzeju u Benkovcu, i to u velikoj kasi.

PROPALE IKONE PAROHIIJE ISLAMSKJE. U staroj crkvi Sv. Ilije u Kašiću postojao je ikonostas te veći broj ikona i drugih kulturnih dobara. Nepoznato je koliko je ikona sigurno dospjelo iz crkve Sv. Georgija u Islamu.

U inventaru iz 1864. u staroj crkvi je zabilježeno ukupno **36 ikona:** „Jedna ikona drvena nova S. Prrka Ilie, mala; Jedna ikona, prestolna nova, Izobraženija Hristova, na postavu, sa svažam, podarena od prečitajišeg I. Arh. Čurlića; Ikona vesšii i manji u boljem i slabom stanju 34.”⁷⁶ Prema tome, tu je prestoni ikona Hristova, mala, vjerovatno cjelivajuća ikona Sv. Ilije i drugih 34 koje nisu imenovane. Ikonostas je bio priređen od raznovrsnih ikona.

Crkva izgrađena 1872. godine imala je ikonostas, ikone po zidovima i više crkvenih knjiga te osnovne sasude i osvećene stvari, drugi crkveni metalni, tekstilni i drveni inventar.⁷⁷ Po inventaru iz 1874. zabilježeno je da „novi ikonostas ima **25 ikona**”.⁷⁸ Drugi podatak nemamo o sadržaju drugog ikonostasa, da li je kombinovan od različitih ikona ili je bio nova cjelina nepoznatog slikara. Godine 1888. pravi se drugi inventar koji donosi preciznije podatke o ikonostasu.⁷⁹ Očigledno je riječ o novoj pregradi s novim ikonama nepoznatog slikara. Pod rubrikom stvari drvene kaže se da je ikonostas od hareža bojadisan, ima 4 prestone ikone, 4 podprestone, poviše prestonih ima 7 ikona, u drugom redu ima 5, u gornjem redu ima Raspjatije i 2 ikone, dok su na dverima četiri ikone. Za pregradu je plaćeno 798 fiorina, a za ikone 500 fiorina. Dakle, s oslikanim Raspećem na ovoj pregradi je bilo 25 ikona. Prestone su svakako bile Hristos, Bogorodica s Hristom, Sv. Jovan i Sv. Ilija. Nesumnjivo je izbor tema na soklu bio vezan za prestone ikone i ličnosti prikazane na njima. Da li podatak da je na dverima bilo četiri ikone znači da su bile carske dveri s Blagovijestima i sjeverne i južne dveri s po jednim naslikanim arhanđelom, ili su na samim carskim dverima pobrojana pojedinačna oslikana polja s Arhanđelom

76 Inventar stvari pripadajućih parohiji Islamskoj. Neimenovane stvari. Br. 1. U: Inventar pokretnog imanja par. crkve S. Proroka Ilije u Kašiću ustrojen god 1888. DAZ, Spisi Pravoslavne eparhije u Zadru, Inventari pokretnog i nepokretnog imanja svih dalmatinskih parohija iz 1872–1899 g., svezak 261.

77 Inventar pokretnog imanja parohijske crkve Sv. Proroka Ilije u Kašiću ustrojen godine 1894. „Islam Ad No 2084/II ex 94“, DAZ, Spisi Pravoslavne eparhije u Zadru.

78 DAZ, Spisi Pravoslavne dalmatinsko istrijske eparhije, Izvodi iz računa parohija od god. 1860. do 1901, Инвентар сврху вешће цркве Св. Пророк Илије у Кашићу (парохиа Исламска), 7/19. јулија 1874.

79 Inventar pokretnog imanja crkve par. S. Proroka Ilije u Kašiću ustrojen 1888. DAZ, Spisi pravoslavne eparhije u Zadru, Inventar pokretnog i nepokretnog imanja svih dalmatinskih parohija iz 1872–1899. g., svezak 261.

Gavrilom, Bogorodicom i dva proroka (David i Solomon) pitanje je na koje se ne može odgovoriti. Kako se u drugoj polovini 19. vijeka u Dalmaciji postavljaju na ikonostasne redove centralne ikone Tajna večera i Sv. Trojica, a sa strana u dva reda sveden broj Velikih praznika i probrani svetitelji, realno je pretpostaviti da je sličan program bio i na ovoj pregradi. Uobičajeno je da ikonostas završava Raspećem i Bogorodicom i Sv. Jovanom, kao i ovdje.

Ne zna se uzrok zašto je taj ikonostas zamijenjen trećim, koji je u crkvi bio do uništenja 1993., a koji je nepoznati slikar izveo u prvoj četvrtini 20. stoljeća uz poznavanje slikarskih elemenata akademizma, istorizma i renesansno-baroknih uzora. Bila je to pregrada od drveta koja ima profilisane arhitrave, okvire za ikone iznad kojih je lučni reljefni ukras, reljefni cvjetni ukras na soklu, lučno završene okvire za carske i bočne dveri, talasasti ukras u podnožju završnog krsta. Prestone su bile: *Hristos, Bogorodica s Hristom, Sv. Jovan i Sv. Ilija*. U prvom redu centralna je *Tajna večera* s čijih su strana po dvije scene iz biblijske istorije: *Rođenje, Vaskrsenje i Blagovijesti i Preobraženje*, a na kraju niza je po jedna ikona svetitelja koji stoje. Na vrhu su bili postavljeni *Raspeće i Bogorodica i Sv. Jovan Bogoslov*. Dakle, ikonostas je imao 14 slika slikanih u tehnici ulja na metalnom limu.

Zadnji ikonostas i šest ikona sa zidova propali su tokom rata za jugoslavensko nasljeđe u napadu hrvatskih snaga na Kotare 1993. godine, a ikone iz inventara su neznano propale tokom istog vijeka. Zamislimo bogatstvo od 80 djela religijskog slikarstva iz Kašića da su izloženi u nekoj galeriji – bila bi to bogata i raznovrsna muzejska postavka. Od sveg bogatstva dokumentovan je noviji ikonostas i spomenutih šest ikona. Ostali su popisi starih inventara i osnovne fotografije stanja pred posljednji rat da svjedoče o propalim vrednostima.⁸⁰ Da nije propala, jedna imaginarna izložba ikona islamske parohije brojala bi i onih 40 djela koja su sačuvana u zbirci Dvora Jankovića, dakle 120 ikona. Takvim brojem mogu se pohvaliti samo velike gradske parohije i manastiri.

⁸⁰ Pop Mirko Skrobonja me nije poslušao kad sam mu, kao stručnjak zamoljen od dalmatinskog vladike Nikolaja da sklanjam umjetničke pokretnine, predložio da se barem ikone sa zidova izmjesti s ratom ugroženog područja. „Ako odu ikone, otiće i selo“, rekao mi je. Iako devastirano i znatno porušeno selo je ostalo, a ikone su nestale. Isto se u većoj mjeri dogodilo s ikonama ikonostasa u Biljanima Gornjim koje pop Skrobonja takođe nije sačuvao.

Od šest ikona sa zidova sačuvanih do krađe 1993. dvije su istog individualnog rukopisa nepoznatog ikonopisca: *Bogorodica sa Hristom* i *Sv. Jovan Glavonosni* (obe: 37 x 54 cm, tempera na dasci, 17. vijek). Lijep su primjer preciznog crteža i visoko kvalitetnog slikarskog postupka modelacije volumena, koji su karakteristični za dugotrajnu kritsku ikonopisačku školu. Obe ikone su kasna djela te škole nastala paralelno sa prvom fazom baroknog stila, koji je ovdje samo sporedno primjetan. To je vrijeme sredine i druge polovine 17. stoljeća. Da li su bile slikane za neki manji ikonostas nije poznato ali je moguće, kao što je sigurno da su u crkvu u Kašić dospjele naknadno iz neke starije crkve. Slijedi *Bogorodica sa Hristom* tipa Umilenije, (37 x 46 cm, tempera na dasci, 17. vijek). *Sv. Trojicu*, (36 x 44,5 cm, početne decenije 19. vijeka), naslikao je Nikola Sudar u kasnom baroknom stilu. Od prvog ikonostasa iz Kašića ostalo je jedno krilo carskih dveri romantičarski intoniranih: *Sv. Arhanđel Gavriilo* (25,5 x 56,5 cm, 19. vijek). Slične datacije je *Bogorodica sa Hristom* (60,5 x 87 cm, druga polovina 19. vijeka), srpskog porijekla, individualnim manrom bliska prestonoj ikoni iz Biovičinog Sela. Po dimenzijama, ova ikona je mogla biti na mjestu prestone drugog kašićkog ikonostasa.

KATALOG

1
Krštenje
16. – 18. vijek

2
Tajna večera
posljednja četvrtina
18. vijeka

3
Bogorodica sa
Hristom i dva
svetitelja
*pripisano Stilijanu
jereju*
17. vijek

4
Raspeće sa svetom
Katarinom
kraj 17. vijeka

5
Veliki praznici
18. – 19. vijek

6
Sveti Georgije
18. vijek

7
Bogorodica Grm
koji ne izgara
1865.

8
Hristos Pantokrator
1698.

9
Bogorodica sa
Hristom
18. vijek

10
Hristos
konac 16. vijeka

11
Sveti Georgije
1698.

12
Bogorodica sa
Hristom Odigitrija
1698.

13
Sveti Georgije
Nikola Sudar
1810.

14
Sveti Georgije sa
scenama iz života
18. vijek

15
Sveti Jovan Preteča i
Krstitelj
1698.

16
Krštenje sa Hristom
i dva svetitelja
druga polovica 17.
vijeka

17
Sveti Petar i Pavle
sa crkvom
*pripisano Mihailu
Damaskinu*
konac 16. vijeka

18
Sveta Petka
1698.

19
Pietà (Snetije)
17. vijek

20
Bogorodica
Umilenije
17. vijek

21
Bogorodica
Skopiotisa
18. vijek

22
Oplakivanje
17. vijek

23
Sveti Spiridon
18. vijek

24
Bogorodica
Utješiteljka
početak 17. vijeka

25
Sveta Trojica
*pripisano Nikoli
Sudaru*
početak 19. vijeka

26
Sveta Katarina
*pripisano Mateju
Veji*
1796.

27
Sveti Konstantin i
Jelena
prva polovina 18.
vijeka

28
Jevanđelista Luka
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

29
Hristos na
nebeskom prestolju
konac 17. ili početak
18. vijeka

30
Sveti Kozma i
Damjan
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

31
Apostol Filip
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

32
Sveti Georgije
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

33

Jovan Bogoslov
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

34

Jevanđelista Marko
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

35

Sveti Ilija i Sava
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

36

Jevanđelista Matej
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

37

Jevanđelista Jovan
*pripisano slikaru
starog benkovačkog
ikonostasa*
80-te godine 18.
vijeka

38

Sveti Spiridon sa
scenama iz života
18. vijek

 kula jankovića

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
Ured za ljudska prava
i prava nacionalnih manjina

Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

SNV srpsko narodno vijeće | српско народно вијеће
CHB

